

WALDEMAR CHROSTOWSKI, WARSZAWA

ORCID: 0000-0002-8733-2192

BADANIA NAD STARYM TESTAMENTEM W „COLLECTANEA THEOLOGICA” 1920-2020

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie nurtów, kierunków i tematów badań nad Starym Testamentem w stuletniej historii „Collectanea Theologica” (CT)¹. Wszystkie teksty zamieszczone na łamach kwartalnika, poświęcone problematyce starotestamentalnej, zostały uporządkowane według podwójnego klucza. Jeden ma charakter chronologiczny, wyszczególniając i opisując trzy zasadnicze okresy (1920-1939, 1949-1989 oraz 1990-2020), a w ich ramach siedem krótszych etapów stuletniej historii czasopisma. Drugi to klucz merytoryczny, respektujący tradycyjny układ kanonu pierwszej części Biblii chrześcijańskiej, mianowicie księgi historyczne, dydaktyczne i prorockie, z uwzględnieniem ogólniejszej problematyki introdukcyjnej, historycznej, hermeneutycznej i teologicznej.

Przegląd publikacji zamieszczonych w kwartalniku ukazuje istotne aspekty zmieniającego się stanu bibliistyki polskiej skoncentrowanej na Starym Testamencie, przypomina autorów i ich wkład w jej rozwój oraz sprzyja dalszym studiom ukazującym osiągnięcia, z których należy się cieszyć i niedomagania, które trzeba przezwyciężyć.

¹ Badania nad Starym Testamentem opublikowane na łamach „Collectanea Theologica” doczekały się trzech fragmentarycznych opracowań w postaci prac dyplomowych napisanych pod moim kierunkiem na seminarium egzegezy Starego Testamentu na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie: P. Gürtler, *Problematyka biblijna na łamach „Collectanea Theologica” w latach 1966-1989*, Warszawa 2000; A. Łabęcka, *Problematyka biblijna na łamach „Przeglądu Teologicznego – Collectanea Theologica” w latach 1920-1939*, Warszawa 2001; K. Rogulska, *Problematyka biblijna na łamach „Collectanea Theologica” w latach 1990-2003*, Warszawa 2004.

Wkład „Collectanea Theologica” do bibliistyki starotestamentowej sprzyja odpowiedzi na pytanie, czy była ona kreatywna i wytyczała nowe trendy, czy raczej odtwórcza i relacjonująca. Jest to również przyczynek do najnowszej historii bibliistyki uprawianej w Kościele katolickim w Polsce, coraz częściej we współpracy z bibliстами innych wyznań chrześcijańskich i przedstawicielami innych dyscyplin naukowych.

Lata 1920-1939: okres przedwojenny

Publikacje z tego okresu odzwierciedlają stan polskiej bibliistyki starotestamentowej w latach 20. i 30. XX w., czyli między odzyskaniem w 1918 r. niepodległości przez Polskę a wybuchem II wojny światowej. Nauka polska, a w jej ramach teologia, stanęła przed koniecznością zintegrowania działalności badaczy żyjących w trzech odmiennych zaborach, które dzielił język (niemiecki i rosyjski) oraz odmienny sposób i poziom uprawiania nauki. W tych warunkach czasopismo założone we Lwowie pod nazwą „Przegląd Teologiczny”, okrzepło i przeszło pewną ewolucję skutkującą między innymi zmianą tytułu.²

Lata 1920-1930: „Przegląd Teologiczny”

Pierwszy etap obejmuje dekadę, w której czasopismo ukazywało się pod nazwą „Przegląd Teologiczny”. W pierwszym roku jego istnienia Szczepan Szydelski (1872-1967),³ w nawiązaniu do rozprawy Jana Stawarczyka⁴ poświęconej Księdze Daniela, zamieścił artykuł

² W. Chrostowski, „*Collectanea Theologica – Przegląd Teologiczny*” – *Centum Annos, Collectanea Theologica* 90(2020) nr 1, s. 5-17 (dalej: CT).

³ J. Mandziuk, *Szydelski Szczepan*, w: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, Warszawa 1983, s. 253-263.

⁴ *Ś.p. lic. Jan Stawarczyk, profesor Uniwersytetu Warszawskiego*, CT 21(1949) nr 2-3, s. 167-168.

dotyczący datowania tej księgi.⁵ Pochwalił poziom naukowy rozprawy i zastosowaną metodę badawczą, ale zwrócił uwagę, że „przy badaniu historycznym pewnych zagadnień z zakresu Biblii Starego Zakonu nie wolno nam nigdy spuszczać z oka teologii i tradycji katolickiej, w przeciwnym bowiem razie moglibyśmy się znaleźć niezadługo tam, gdzie jest dzisiaj niemiecka krytyka racjonalistyczna” (s. 132). Polemikę z tą opinią podjął Wilhelm Michalski (1879-1943),⁶ wykładowca Pisma Świętego na Uniwersytecie Warszawskim.⁷ Stwierdził,⁸ że Stawarczyk nie rozminął się z tradycją katolicką i sprostał zadaniu katolickiego uczonego, po czym konkludował: „I sądzę, że pracy tego rodzaju należy się szacunek i uznanie, chociażby się w niej znalazł błąd jakiś czy pomyłka, który oczywiście należy wytknąć, nie dotykając jednak imienia autora i jego opinii katolickiej, jaką posiada” (s. 215). Te teksty egzemplifikują wolę rzetelnej debaty naukowej, w której decydującą rolę odgrywają argumenty. W 1925 r. W. Michalski wskazał na potrzebę i przedstawił projekt nowego wydania Wulgaty⁹.

W pierwszych latach istnienia czasopisma na jego łamach ukazał się cykl czterech artykułów, których autorem był Józef Poplicha (1889-?),¹⁰ pod wspólnym tytułem *Opowiadania o potopie w literaturze babilońskiej a w Biblii*,¹¹ po których nastąpił artykuł piąty

⁵ Sz. Szydelski, *Proroctwo Daniela z czasów Darjusza II?* Przegląd Teologiczny 1/1920, s. 127-132 (dalej: PT).

⁶ S. Janaczek, *Wilhelm Michalski*, w: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, Warszawa 1983, s. 464-468.

⁷ „Michalski pisał dużo, ale nigdy nie śpieszył się z publikacją swoich prac i wielu nie ogłosił drukiem, a wśród nich 3-tomowej Historii Izraela”; *tamże*, s. 465.

⁸ W. Michalski, *Z okazji artykułu: Proroctwo Daniela z czasów Darjusza II*, PT 1/1920, s. 211-215.

⁹ Tenże, *Projekt nowego wydania Wulgaty*, PT6/1925, s. 450-486.

¹⁰ L. Grzebień, *Poplicha Józef*, w: tenże (red.), *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, s. 714.

¹¹ J. Poplicha, *Opowiadania o potopie w literaturze babilońskiej a w Biblii*, PT 1/1920, s. 263-275; PT 2/1921, s. 68-79; 161-178; 268-281.

na temat niektórych źródeł babilońskiego opowiadania o potopie.¹² Autor, po studiach na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, studiował asyriologię na Papieskim Uniwersytecie Biblijnym w Rzymie i w latach 1922-1925 pracował we Lwowie jako zastępca kierownika Katedry Nauk Pomocniczych Biblijnych, po czym wyjechał do Stanów Zjednoczonych, gdzie poświęcił się pracy duszpasterskiej i administrowaniu w kolejnych parafiach. Różnice i podobieństwa między opowiadaniem o potopie pochodzącymi z odmiennych, a jednak pokrewnych kręgów kulturowych, rzucają światło na ich wzajemne relacje i pozwalają lepiej zrozumieć proces powstawania opowiadania, które zostało włączone do Księgi Rodzaju. Autor analizuje opowieści o potopie zawarte w eposie o Gilgameszu, Fragmentach z Nippur i opowieści Berozusa, zestawiając je z wersją biblijną, której genezę upatruje w źródłach mezopotamskich.

Problematykę z zakresu introdukcji do Starego Testamentu poruszał Kazimierz Smoroński (1889-1942).¹³ Filozofię i teologię studiował w Seminarium Duchownym OO. Redemptorystów w Tuchowie, po czym podjął studia w Rzymie i na Uniwersytecie Wiedeńskim, zaś w 1924 r. na „Biblicum” uzyskał stopień licencjata nauk biblijnych i rok później objął katedrę biblistyki na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Po wybuchu II wojny światowej aresztowany przez Niemców został osadzony w Auschwitz, gdzie zmarł. W czwartym roczniku „Przeglądu Teologicznego” zamieszczono jego artykuł zatytułowany *Język i pismo Pentateuchu*.¹⁴ Opierając się na „historii i dokumentach starożytnych” oraz argumentach, które są „wzięte z samego tekstu Pisma św., mianowicie krytyki tekstu”, autor przedstawił hipotezę, że Pięcioksiąg został napisany pismem klinowym w języku hebrajskim. Pod koniec nadmienił, że „jakkolwiek nie można hipotezie klinowych początków Pentateuchu odmówić wszelkiego prawdopodobieństwa,

¹² Tenże, *Niektóre źródła babilońskiego opowiadania o potopie*, PT 3/1922, s. 137-162.

¹³ M. Brudzisz, *Smoroński Kazimierz*, w: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, s. 125-126.

¹⁴ K. Smoroński, *Język i pismo Pentateuchu*, PT 4/1923, s. 177-194.

to jednak dotąd jest ona jeszcze słabo uzasadniona” (s. 192), po czym zasugerował inną nowatorską hipotezę, według której Pięcioksiąg powstał „w języku starożytnych Minejczyków” (s. 193-194).

W nurt badań o profilu porównawczym wpisuje się artykuł Alfonsa Bielenina (1885-1965),¹⁵ w latach 1928-1939 docenta na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, zatytułowany *Układ trenów w stosunku do pieśni pogrzebowych Babilończyków, Egipcjan i Arabów*.¹⁶ Starotestamentowe treny zostały porównane ze starożytnymi sąsiadami biblijnego Izraela, ukazując podobieństwa widoczne w zbliżonych formach literackich oraz różnice, z których najważniejsza dotyczy ich charakteru religijnego (Izrael) lub świeckiego (Babilończycy, Egipcjanie i Arabowie).

Na najstarszym etapie istnienia czasopisma duży wkład w badania nad Starym Testamentem wniósł Józef Jelito (1887-1987).¹⁷ Studia biblijne i orientalne z dziedziny asyriologii odbył na Uniwersytecie w Breslau (Wrocław), a po otrzymaniu święceń kapłańskich pracował w duszpasterstwie. W 1934 r. uzyskał habilitację na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, po czym podjął wykłady języka hebrajskiego i akadyjskiego na Uniwersytecie Jagiellońskim. Po wojnie wykładał Stary Testament w Wyższym Seminarium Duchownym we Wrocławiu i Nysie-Opolu. Pierwszy artykuł jego autorstwa, opublikowany w 1925 r., został poświęcony osobie Abrahama.¹⁸ Opierając się na źródłach biblijnych i pozabiblijnych, rozważa w nim i akceptuje argumenty przemawiające za hebrajskim pochodzeniem patriarchy Abrahama. Rok później ukazał się artykuł o charakterze porównawczym na temat 14. rozdziału Księgi Kapłańskiej i jego związków z rytuałem babilońskim.¹⁹ W następnym roku ukazały się

¹⁵ J. Kracik, *Bielenin Alfons*, w: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, Warszawa 1983, s. 105.

¹⁶ A. Bielenin, *Układ trenów w stosunku do pieśni pogrzebowych Babilończyków, Egipcjan i Arabów*, PT 9/1928, s. 391-411.

¹⁷ J. Mandziuk, *Jelito Józef*, w: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, s. 594-596.

¹⁸ J. Jelito, *Abraham – Hebrajczyk*, PT 6/1925, s. 82-86.

¹⁹ Tenże, *Lev. XIV a rytuał chetejski – babiloński*, PT 7/1926, s. 70-80.

dwa teksty. Jeden, dość krótki, dotyczy specyfiki egzegezy Starego Testamentu,²⁰ natomiast w drugim przedmiotem badań egzegetycznych stały się drzewa, o których mowa w biblijnej narracji o ogrodzie Eden.²¹ Autor docieka analogii między „drzewem żywota” i „drzewem poznania dobra i zła” z opisami analogicznych drzew i flory w mitach babilońskich.

W 1929 r. ukazało się kilka artykułów poświęconych egzegezie wybranych tekstów Starego Testamentu. W tym okresie specjalizacja w badaniach i studiach nad dwiema częściami Biblii chrześcijańskiej nie była jeszcze tak zaawansowana, jak obecnie. Nie istniało wyraźne rozróżnienie między staro- i nowotestamentalistami. Poszczególni autorzy mają więc w swoim dorobku także publikacje na tych samych łamach z dziedziny Nowego Testamentu. I tak, Aleksy Klawek, obok siedmiu artykułów skupionych na drugiej części Biblii chrześcijańskiej (Nowy Testament), opublikował przyczynek zatytułowany *O Psalmie 110(109)*.²² Przedłożył nowe tłumaczenie tego psalmu, określonego jako „ważny pod względem dogmatycznym, tak często używany w liturgii” (s. 154), skupiając najwięcej uwagi na wersety 3 i 6. Z kolei W. Michalski jest autorem analizy o charakterze egzegetycznym na temat wersetu Jr 2,16.²³ Natomiast Władysław Hozakowski (1869-1934),²⁴ profesor bibliistyki w Wyższym Seminarium Duchownym w Poznaniu i na Uniwersytecie Warszawskim, zamieścił tekst *Układ zwrotkowy Psalmu 22*,²⁵ w którym dokonał podziału mesjańskiego psalmu na poszczególne zwrotki.

Ten wykaz uzupełnia osiem recenzji publikacji dotyczących problematyki badań Starego Testamentu, które napisali: Józef Archu-

²⁰ Tenże, *Egzegeza Starego Testamentu*, PT 8/1927, s. 219-223.

²¹ Tenże, *Drzewa rajskie*, PT 8/1927, s. 394-405.

²² A. Klawek, *O Psalmie 110(109)*, PT 10/1929, s. 154-156.

²³ W. Michalski, *Jer 2,16*, PT 10/1929, s. 365-368.

²⁴ M. Wolniewicz, *Hozakowski Władysław*, w: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, s. 547-555.

²⁵ W. Hozakowski, *Układ zwrotkowy Psalmu 22*, PT 10/1929, s. 468-472.

towski (2),²⁶ Alfons Bielenin (1),²⁷ Józef Jelito (2),²⁸ Aleksy Klawek (1)²⁹ i Kazimierz Smoroński (2).³⁰

Lata 1931-1939: „Collectanea Theologica”

Gdy w 1931 r. czasopismo przyjęło nazwę „Collectanea Theologica” zaczęły się w nim ukazywać artykuły w językach obcych, ukierunkowane przede wszystkim na czytelników zagranicznych. Ważne miejsce zajmowała problematyka biblijna. W 1932 r. W. Michalski zamieścił, napisane po łacinie, porównawcze omówienie dwóch perykop z Księgi Izajasza i Księgi Micheasza,³¹ a A. Klawek, też po łacinie, przyczynek na temat nazwy Jerozolimy.³² W następnym roku Witold Gronkowski (1900-1964)³³ opublikował, również w języku łacińskim, rezultaty badań nad topografią Jerozolimy zawartą w informacjach zachowanych w Księdze Nehemiasza.³⁴ Edmund Stein jest autorem tekstu opublikowanego w 1935 r. w języku niemieckim na temat starotestamentowej krytyki biblijnej w literaturze

²⁶ J. Knabenbauer, *Commentarius in prophetas minores*, rec.: PT 6/1925, s. 346-348; P. Dhorme, *Le Livre de Job*, rec.: PT 8/1927, s. 329-333.

²⁷ J. Archutowski, *Sluga Jahwy w Księdze Izajasza Proroka*, rec.: PT 4/1923, s. 155-158.

²⁸ J. Fischer, *Das Alphabet der LXX-Vorlage im Pentateuch*, rec.: PT 5/1924, s. 303-305; J. Nikel, *Grundriss der Einleitung in das Alte Testament*, rec.: PT 6/1925, s. 350-352;

²⁹ J. Goettsberger, *Einleitung in das Alte Testament*, rec.: PT 10/1929, s. 175-176.

³⁰ D. König, *Theologie des Alten Testaments – Kritisch und vergleichend dargestellt*, rec.: PT 4/1923, s. 323-325; J. Archutowski, *Wstęp szczegółowy do ksiąg świętych Starego Testamentu*, rec.: PT 9/1928, s. 300-306.

³¹ W. Michalski, *Isaias 2,2-5 et Micheas 4,1-5*, CT 13(1932) nr 1-2, s. 90-110.

³² A. Klawek, *De pronuntiatione vocis „Jerusalem”*, CT 13(1932) nr 4, s. 384-387.

³³ M. Wolniewicz, *Gronkowski Witold Bernard*, w: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, s. 520-523.

³⁴ W. Gronkowski, *De circuitu ambitque urbis Jerusalem secundum textus topographicus qui in Neheniae libro inveniuntur*, CT 15(1934) nr 2, s. 174-216.

późnohellenistycznej”.³⁵ W 1937 r. J. Jelito zamieścił artykuł, też w języku niemieckim, o charakterze komparatystycznym,³⁶ a W. Gronkowski, po łacinie, na temat natury „więzów” proroka, o których mowa w 3. rozdziale Księgi Ezechiela,³⁷ W następnym roku Sz. Szydelski, po łacinie, opublikował dociekania na temat znaczenia 70 tygodni wzmiankowanych w 9. rozdziale Księgi Daniela,³⁸ a Tadeusz Lewicki zamieścił w języku francuskim przyczynek poświęcony starożytnej geografii Arabii Północnej.³⁹

Co się tyczy publikacji w języku polskim, w 1934 r. ukazały się trzy teksty, które zamieścił J. Jelito: dwuczęściowy artykuł *Staro-wschodni mit o bogu-smokobójcy a pisma proroków*⁴⁰ oraz artykuł *Jer 19,11 w świetle zwyczajów starożytnego Wschodu*.⁴¹ Sedno treści dwóch pierwszych brzmi: „Analiza mitów orientalnych oraz ich porównanie z nauką proroków wykazuje, jak niezrównanie wyższa jest jej wartość religijno-etyczna, jak bezpodstawne jest wszelkie mitologizowanie Starego Testamentu” (s. 26). Werset z perykopy Księgi Jeremiasza o stłuczonym naczyniu i grzebaniu zmarłych w Tofet został poddany analizie porównawczej ze starożytnymi świadectwami pozabiblijnymi. W 1935 r. ukazał się artykuł bilansujący znaczenie odkryć archeologicznych w Ras-Szamra/Ugarit dla Starego

³⁵ E. Stein, *Alttestamentlichen Bibelkritik in der späthellenistischen Literatur*, CT 16(1935) nr 1, s. 38-83.

³⁶ J. Jelito, *Zum babylonischen and biblischen Leidensproblem*, CT 18(1937) nr 1-2, s. 201-217.

³⁷ W. Gronkowski, *De natura Ezechielis „vinculorum” (Ez. 3,16 a. 22-27)*, CT 18(1937) nr 1-2, s. 375-412.

³⁸ Sz. Szydelski, *De recto senso vaticinii Danielis 70. hebdomadam (Dan. IX 24-27): Studium apologeticum*, CT 19(1938) nr 1, s. 59-114.

³⁹ T. Lewicki, *Notes sur la géographie ancienne de l'Arabie du Nord*, CT 19(1938) nr 2, s. 221-227.

⁴⁰ J. Jelito, *Staro-wschodni mit o bogu-smokobójcy a pisma proroków*, CT 15(1934) nr 1, s. 24-52; CT 15(1934) nr 2, s. 139-173.

⁴¹ Tenże, *Jer 19,11 w świetle zwyczajów starożytnego Wschodu*, CT 15(1934) nr 3, s. 360-366.

Testamentu zaprezentowane w rozprawie habilitacyjnej J. Jelito.⁴² W tym samym roku W. Michalski zamieścił obszerny artykuł, w którym zajął się wyjaśnieniem często dyskutowanych symboli z wizji proroka Daniela.⁴³ Zaraz po nim następuje artykuł Sz. Szydelskiego na temat określenia „Syn Człowieczy” w Przypowieściach Henocha.⁴⁴ W 1936 r. zostały opublikowane dwa ostatnie przedwojenne teksty J. Jelito na tych łamach, a mianowicie *Amoryci*⁴⁵ i *Stary Testament*.⁴⁶

Rok przed wybuchem II wojny światowej i uniemożliwieniem dalszego wydawania czasopisma na jego łamach zamieszczono obszerny tekst na temat teologii Księgi Jeremiasza.⁴⁷ Autor, Jan Tomala (1894-1972),⁴⁸ przedstawiając zasadnicze tezy obronionej w 1937 r. rozprawy doktorskiej, omówił problem autentyczności księgi, nakreślił rys historyczny czasów, w których żył Jeremiasz i zarys jego biografii, a także właściwe mu pojęcia religijne i etyczne oraz dokonał bilansu najważniejszych elementów teologii proroka. Tuż przed agresją Niemiec i Związku Sowieckiego na Polskę (1 i 17 września 1939 r.) Emil Kula opublikował, w języku niemieckim, dwuczęściowy artykuł na temat królestwa Bożego w Starym i Nowym Testamencie.⁴⁹

⁴² Tenże, *Znaczenie odkryć w Ras Šamra dla pism Starego Testamentu*, CT 16(1935) nr 2, s. 245-263.

⁴³ W. Michalski, *Symbole państw antymesjańskich w Księdze Daniela*, CT 16(1935) nr 4, s. 439-482.

⁴⁴ Sz. Szydelski, „*Filius Hominis*” w *Parabolach Henocha*, CT 16(1935) nr 4, s. 483-518.

⁴⁵ J. Jelito, *Amoryci*, CT 17(1936) nr 3, s. 406-423.

⁴⁶ Tenże, *Stary Testament*, CT 17(1936) nr 3 s. 462-471.

⁴⁷ J. Tomala, *Teologia proroka Jeremiasza*, CT 19(1938) nr 3, s. 318-385; tenże, *Teologia proroka Jeremiasza, cz. 2: Pojęcia etyczne proroka Jeremiasza*, CT 19(1938) nr 4, s. 439-478.

⁴⁸ J. Mandziuk, *Tomala (Tomalla) Jan*, w: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, s. 318-319.

⁴⁹ E. Kula, *Das Reich Gottes im Alten und Neuen Testament: Eine syntetische Darstellung nach Ursprung, Erscheinungsform, Bereich und Ziel*, cz. I: *Vorbemerkungen*, CT 20(1939) nr 1, s. 83-109; CT 20(1939) nr 2, s. 191-198

W celu dopełnienia obrazu trzeba też wspomnieć o czterech publikacjach, których autorem był Piotr Stach (1886-1961).⁵⁰ Aczkolwiek nie należą *stricto* do dziedziny biblistyki starotestamentowej, jednak mają z nią pewien związek. Chodzi o tekst uzasadniający potrzebę sporządzenia nowego polskiego przekładu Biblii⁵¹ oraz relację z pierwszego zjazdu biblistów polskich w Krakowie,⁵² który stworzył podwaliny dla wznowienia i kontynuowania tej bezcennej inicjatywy w okresie powojennym,⁵³ a w dalszej przyszłości, w 2003 r., do utworzenia Stowarzyszenia Biblistów Polskich. Dwa pozostałe teksty to biogramy: Leopolda Foncka (1865-1930), nowotestamentalisty i pierwszego rektora Papieskiego Uniwersytetu Biblijnego⁵⁴ oraz Norberta Petersa (1863-1938), starotestamentalisty wiernego nauce katolickiej, wybitnego znawcy krytyki tekstu i filologii orientальной.⁵⁵ Obaj bibliści zostali zaprezentowani w wielotomowej *Encyklopedii Katolickiej*,⁵⁶ lecz autorzy odnośnych haseł nie wzmiankują, niestety, ważnych biogramów napisanych przez P. Stacha.

Do tej grupy publikacji należy również pięć recenzji publikacji starotestamentowych, które napisali: Stanisław Frankl (1903-1944)⁵⁷

⁵⁰ L. Grzebień, *Stach Piotr*, w: tenże (red.), *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, s. 154-158.

⁵¹ P. Stach, *O potrzebie nowego polskiego przekładu Pisma św.*, CT 17(1936) nr 3, s. 432-461.

⁵² Tenże, *Pierwszy zjazd biblistów polskich w Krakowie*, CT 18(1937) nr 3-4, s. 701-711.

⁵³ W. Chrostowski, *U początków tradycji Sympozjów Biblistów Polskich*, w: M. S. Wróbel (red.), *Deus meus et omnia. Księga pamiątkowa ku czci o. prof. Hugolina Langkammera OFM w 50. rocznicę święceń kapłańskich*, Lublin 2005, s. 59-78.

⁵⁴ P. Stach, *Znaczenie O. Foncka dla nowoczesnego ruchu biblijnego*, CT 13(1932) nr 3, s. 161-207.

⁵⁵ Tenże, *Kilka uwag o działalności biblijnej ś.p. Norberta Petersa*, CT 19(1938) nr 3, s. 386-388.

⁵⁶ J. Kudasiewicz, *Fonck Leopold SJ*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. V, Lublin 1989; kol. 375-376; J. Flis, *Peters Norbert*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. XV, Lublin 2001, kol. 382-383.

⁵⁷ K. Piętka, *Frankl Stanisław*, w: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, s. 405-407.

(1),⁵⁸ Efrek K. Gliński (1910-1953)⁵⁹ (1),⁶⁰ Józef Jelito (1)⁶¹ i Aleksy Klawek (2).⁶²

Lata 1949-1989: okres powojenny i posoborowy

Ramy czasowe tego okresu wyznacza z jednej strony wznowienie w 1949 r. wydawania kwartalnika w całkowicie zmienionych warunkach powojennych, a z drugiej przełom społeczno-polityczny, który w 1989 r. dokonał się w Polsce. Czterdziestoletni okres można podzielić na trzy etapy, odzwierciedlające historię „Collectanea Theologica” w kontekście istotnych wydarzeń granicznych w Kościele i w Polsce. Umowną cezurę czasową wyznacza rok 1965, w którym zakończył się II Sobór Watykański, oraz rok 1978, w którym kardynał Karol Wojtyła został wybrany papieżem. Wzgląd na te daty pozwala zauważyć, czy i w jakim stopniu tak ważne wydarzenia znalazły odzwierciedlenie w badaniach biblistów polskich nad pierwszą częścią Biblii chrześcijańskiej.

Lata 1949-1965: okres powojenny

Etap zapoczątkowany wznowieniem wydawania czasopisma trwał do zakończenia II Soboru Watykańskiego (1962-1965), po czym, w 1965 r., z niewyjaśnionych do końca przyczyn, nastąpiła roczna

⁵⁸ J. Rybiński, *Der Mal'akh Jahve*, Paderborn 1930, rec.: CT 12(1931) nr 4, s. 419-421.

⁵⁹ Z. Mazur, *Gliński Efrek Kazimierz Felicjan*, w: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, s. 447-449.

⁶⁰ P. Duncker, *Compendium Grammaticae Linguae Hebraicae Biblicae*, Romae 1936, rec.: CT 20(1939) nr 1, s. 114-115.

⁶¹ L. Glahn, L. Köhler, *Der Prophet der Heimkehr (Jesaja 40-66)*, Kopenhagen-Giessen 1934, rec.: CT 16(1935) nr 4, s. 691-693.

⁶² Sz. Szydelski, *Eschatologia irańska a biblijna*, Lwów 1938; rec.: CT 19(1938) nr 4, s. 530-531; H. Radermacher, *Psalmen und Liturgie – eine biblisch-liturgische Erklärung der Sonn- und Festtagsmessen*, Paderborn 1938, rec.: CT 19(1938) nr 3, s. 389.

przerwa w jego ukazywaniu się. Dla „*Collectanea Theologica*” był to czas bardzo trudny, naznaczony licznymi przeciwnościami wynikającymi ze skomplikowanej i wrogiej wobec Kościoła polityki władz komunistycznych oraz nowej organizacji życia teologicznego w Polsce i związanych z nią gruntownych przeobrażeń systemowych w nauczaniu teologii.⁶³

W skład kolegium redakcyjnego weszli przedstawiciele różnych dziedzin teologii i filozofii, jednak problematyka biblijna tylko sporadycznie trafiała na łamy kwartalnika. Co się tyczy zagadnień Starego Testamentu, w ciągu ponad półtorej dekady ukazało się zaledwie pięć artykułów i dwie recenzje.

Na pierwszy plan, w aspekcie chronologii i pod względem wartości merytorycznej, wybija się dwuczęściowy artykuł warszawskiego biblisty Czesława Jakubca, przedstawiający nowe kierunki w badaniach nad pierwszymi jedenastoma rozdziałami Księgi Rodzaju.⁶⁴ W numerze za lata 1950-1951 Wincenty Kwiatkowski, twórca warszawskiej szkoły apologetycznej, zamieścił artykuł na temat wartości materiału biblijnego w tradycyjnej apologetyce.⁶⁵ Potem Stanisław Styś opublikował, napisany po łacinie, artykuł na temat antytezy „Ewa – Maryja” i jej relacji do Protoewangelii w ujęciu Ojców Kościoła.⁶⁶ W następnym roku H. Manuski przedłożył interpretację wybranych wersetów z pierwszego opowiadania o stworzeniu świata i człowieka⁶⁷, a trzy lata później Michał Peter podjął temat powtórnego przyjścia Eliasza

⁶³ W. Chrostowski, „*Collectanea Theologica – Przegląd Teologiczny*” – *Centum Annos*, s. 11-14.

⁶⁴ Cz. Jakubiec, *Prehistoria biblijna (Genesis 1–11): jej pochodzenie i rodzaj literacki*, CT 21(1949) nr 2-3, s. 259-283; CT 21(1949) nr 4, s. 533-554.

⁶⁵ W. Kwiatkowski, *Próba aksjomatyzacji materiału biblijnego w apologetyce tradycyjnej*, CT 22(1950-1951) nr 1-4, s. 86-97.

⁶⁶ S. Styś, *De antithesi „Eva – Maria” eiusque relatione ad Protoevangelium apud Patres*, CT 23(1952) nr 3-4, s. 318-365.

⁶⁷ H. Manuski, *Próba interpretacji Gen 1,1-10.14-19*, CT 24(1953) nr 1-4, s. 121-162.

w świetle Starego i Nowego Testamentu⁶⁸. Nietrudno zauważyć, że dominują zagadnienia dotyczące interpretacji Księgi Rodzaju 1–11, która w pierwszej połowie XX w. była przedmiotem licznych dyskusji i wypowiedzi Magisterium Kościoła.

W latach 1957-1964 na łamach „Collectanea Theologica” nie ukazał się żaden artykuł poświęcony problematyce badań nad Starym Testamentem.

W roku 1952 i 1958 zostały zamieszczone dwie recenzje, które napisali Stanisław Styś⁶⁹ i Czesław Borawski.⁷⁰

Lata 1966-1978: okres posoborowy

Kiedy po rocznej przerwie wznowiono wydawanie w 1966 r. kwartalnika teologów polskich, jego redakcja pracowała w nowym składzie.⁷¹ Drugi biegun tego etapu wyznacza rok 1978, niezwykle ważny dla Kościoła i Polski z racji wyboru kard. Karola Wojtyły na Stolicę Piotrową. Zgodnie z duchem Vaticanum II więcej miejsca w publikacjach zajmowała problematyka biblijna, w tym starotestamentowa, dlatego, że w kontekście soborowego postulatu „powrotu do źródeł” interpretacja Starego Testamentu nastęrczała, szczególnie na płaszczyźnie pastoralnej, wiele trudności.

W pierwszych latach na czoło wysuwają się zagadnienia z zakresu introdukcji do całej Biblii, które obejmowały głównie problematykę

⁶⁸ M. Peter, *Powtórne przyjsie Eliasza w świetle Starego i Nowego Testamentu*, CT 27/1956, s. 5-33.

⁶⁹ T. Gallus, *Interpretatio mariologica Protoevangelii (Gen 3,15) tempore postpatristico usque ad Concilium Tridentinum*, Romae 1949, rec.: CT 23(1952) nr 3-4, s. 366-380.

⁷⁰ N. S. Kramer, *L'histoire commence à Sumer*, Paris 1957, rec.: CT 29(1958) nr 1-4, s. 278-283.

⁷¹ W. Chrostowski, „Collectanea Theologica – Przegląd Teologiczny” – *Centum Annos*, s. 14-16.

hermeneutyczną (Henryk Bogacki,⁷² Alfred Cholewiński,⁷³ Lech Stachowiak⁷⁴) oraz wykorzystanie Biblii i rezultatów najnowszych badań biblijnych w duszpasterstwie katolickim. Tej problematyce został w całości poświęcony czwarty numer kwartalnika w 1967 r., w którym zamieszczono materiały kursu homiletyczno-pastoralnego zorganizowanego w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Teksty swoich wystąpień opublikowali: Jan Stępień,⁷⁵ Stanisław Grzybek,⁷⁶ Stanisław Czerwik,⁷⁷ Marian Wolniewicz,⁷⁸ Tadeusz Olszański⁷⁹ i Janusz Frankowski.⁸⁰ Autorzy zgodnie podkreślają chrystologiczne wymiary egzegezy i teologii biblijnej obu części Pisma Świętego, opartej na autorytecie Kościoła i uprawianej w Kościele. W tym nurcie mieści się też, opublikowany w następnym roku, artykuł Janusza St. Pasierba *Człowiek współczesny jako słuchacz Słowa Bożego*⁸¹ i rozmowa Henryka Bogackiego z F. J. Schierse na temat ówczesnej sytuacji teologii biblijnej.⁸² Ponadto L. Stachowiak zamieścił omówienie V Międzynarodowego Kongresu Studiów Starego

⁷² H. Bogacki, *Konstytucja II Soboru Watykańskiego o Objawieniu Bożym „Dei Verbum”*, CT 36/1966, s. 74-92.

⁷³ A. Cholewiński, *Prawdziwość Pisma Świętego*, CT 36/1966, s. 208-220; tenże, *Przemiany zachodzące w interpretowaniu Pisma Świętego*, 38(1968) nr 4, s. 175-186.

⁷⁴ L. Stachowiak, *Katolicka biblistyka Starego Testamentu w dobie współczesnej*, CT 37(1967) nr 1, s. 41-54.

⁷⁵ J. Stępień, *Pismo Święte o kaznodziejstwie w świetle Konstytucji o Objawieniu Bożym*, CT 37(1967) nr 4, s. 29-44.

⁷⁶ S. Grzybek, *Pismo Święte o historii zbawienia*, CT 37(1967) nr 4, s. 45-64.

⁷⁷ S. Czerwik, *Słowo Boże w liturgii*, CT 37(1967) nr 4, s. 65-82.

⁷⁸ M. Wolniewicz, *Prawdziwa i fałszywa egzegeza na ambonie*, CT 37(1967) nr 4, s. 109-118.

⁷⁹ T. Olszański, *Homilia jako uprzywilejowana forma głoszenia Słowa Bożego*, CT 37(1967) nr 4, s. 119-127.

⁸⁰ J. Frankowski, *Jak mówić dzieciom i młodzieży o biblijnej „historii początków”?* CT 37(1967) nr 4, s. 139-151.

⁸¹ J. St. Pasierb, *Człowiek współczesny jako słuchacz Słowa Bożego*, CT 38(1968) nr 4, s. 175-186.

⁸² H. Bogacki, *Wywiady z teologami*, CT 40(1970) nr 4, s. 171-177.

Testamentu,⁸³ a Stanisław Mędała dokonał prezentacji i – na przykładzie kilku wybranych fragmentów tekstu – oceny Biblii Tysiąclecia.⁸⁴

Prac z zakresu egzegezy i teologii Starego Testamentu nie było wiele. Problematykę zbawienia i ściśle związanego z nim pojęcia życia trzykrotnie podejmował Józef W. Rosłon,⁸⁵ Lech Stachowiak przybliżył postać proroka Jeremiasza,⁸⁶ Stanisław Łach analizował starotestamentową terminologię ofiarniczą,⁸⁷ Kazimierz Romaniuk omówił treści eschatologiczne (sąd ostateczny, zmartwychwstanie oraz kara i nagroda za grzechy) deuterokanonicznej Księgi Mądrości,⁸⁸ a Konrad Markłowski przedstawił własne uwagi odnośnie do przekładu Księgi Eklezjastesa w Biblii Tysiąclecia.⁸⁹ Przegląd zamieszczonych publikacji świadczy, że egzegeza i teologia nie są już niemal wyłącznie na usługach tradycyjnie uprawianej teologii dogmatycznej i moralnej, ponieważ bibliści coraz wyraźniej preferują egzegezę uwzględniającą wyniki krytycznych badań nad Biblią zalecanych w dokumentach Vaticanum II.

Lata 70. zaowocowały pewnym wzrostem liczby publikacji biblijnych, z których około połowa dotyczyła Starego Testamentu. Do tej grupy należy najpierw zaliczyć wykaz bibliograficzny bibliistyki katolickiej, który sporządził Franciszek Lenort,⁹⁰ oraz artykuł o profilu historycznym, którego autorem jest Marian Wolniewicz, dotyczący metody nauczania Pisma Świętego w polskich uczelniach

⁸³ L. Stachowiak, *V Międzynarodowy Kongres Studiów Starego Testamentu w Genewie 22-28 sierpnia 1965 r.*, CT 36/1966, s. 238-244.

⁸⁴ S. Mędała, *Biblia Tysiąclecia*, CT 37(1967) nr 2, s. 82-96.

⁸⁵ J. W. Rosłon, *Zbawienie-życie w Starym Testamencie w świetle metafor zbawczych*, CT 36/1966, s. 157-176; CT 37(1967) nr 1, s. 77-88; CT 37(1967) nr 2, s. 49-66.

⁸⁶ L. Stachowiak, *Jeremiasz – człowiek i prorok*, CT 37(1967) nr 2, s. 35-48.

⁸⁷ S. Łach, *Różnica czy tożsamość ofiary hatta't i 'ašam*, CT 37(1967) nr 3, s. 41-54.

⁸⁸ K. Romaniuk, *Eschatologia Księgi Mądrości*, CT 38(1968) nr 2, s. 89-102.

⁸⁹ K. Markłowski, *Uwagi do przekładu Ks. Eklezjastesa*, CT 39(1969) nr 1, s. 139-144.

⁹⁰ F. Lenort, *Polska bibliografia bibliistyki katolickiej*, CT 44(1974) nr 1, s. 207-210.

teologicznych w XIX w.⁹¹ W 1971 r. Józef W. Rosłon zamieścił artykuł *Soteriologiczny sens obrazu Bożego w człowieku*,⁹² a Stanisław Potocki podjął temat uosobienia Mądrości w pierwszych dziewięciu rozdziałach Księgi Przysłów.⁹³ W następnym roku Marian Filipiak zanalizował mesjanizm królewski w Psalmie 2. W 1975 r. ukazały się dwa teksty: J. W. Rosłon przedstawił dwa przewodniki po Ziemi Świętej,⁹⁴ a Juliusz Synowiec podjął temat hipostazy Słowa Bożego w pierwszej części Biblii chrześcijańskiej.⁹⁵ W ostatnich dwóch latach tego etapu Michał Peter podjął temat błogosławieństwa Abrahama w Księdze Rodzaju 14,19,⁹⁶ Zbigniew Żabiński zamieścił tekst *Sykle w Starym Testamencie*,⁹⁷ a Lech Stachowiak zajął się obecnością parenezy w pierwszej części Biblii chrześcijańskiej i pouczeniami etycznymi w literaturze międzytestamentalnej.⁹⁸ Jeżeli chodzi o ocenę poziomu tych publikacji, zapewne sporo racji mają Kazimierz Romaniuk i Janusz Frankowski, twierdząc, że ówczesna biblistyka polska ma charakter odtwórczy i relacjonujący.⁹⁹ Na usprawiedliwienie można powiedzieć, że ówczesna biblistyka, jak cała teologia i nauka polska, z trudem odrabiała straty wojenne i przewyżczała trudne uwarunkowania okresu komunistycznego.

⁹¹ M. Wolniewicz, *Spór o metodę nauczania Pisma Świętego w polskich uczelniach teologicznych w XIX wieku*, CT 47(1977) nr 3, s. 61-72.

⁹² J. W. Rosłon, *Soteriologiczny sens obrazu Bożego w człowieku*, CT 41(1971) nr 3, s. 5-28.

⁹³ S. Potocki, *Uosobienie Mądrości w Księdze Przysłów rozdz. 1-9*, CT 41(1971) nr 4, s. 45-58.

⁹⁴ J. W. Rosłon, *Dwa przewodniki po Ziemi Świętej*, CT 45(1975) nr 3, s. 199-206.

⁹⁵ J. Synowiec, *Hipostaza Słowa Bożego w Starym Testamencie*, CT 45(1975) nr 4, s. 67-86.

⁹⁶ M. Peter, *Kto błogosławił Abrahamowi wg Genesis 14,19?* CT 47(1977) nr 2, s. 69-78.

⁹⁷ Z. Żabiński, *Sykle w Starym Testamencie*, CT 48(1978) nr 1, s. 57-70

⁹⁸ L. Stachowiak, *W poszukiwaniu parenezy w Starym Testamencie*, CT 48(1978) nr 2, s. 37-58; tenże, *Pouczenia etyczne w literaturze międzytestamentalnej*, 48(1978) nr 3, s. 203-214.

⁹⁹ K. Romaniuk, *32. Zjazd Towarzystwa Studiów Nowotestamentalnych (Tybinga, 21-26 sierpnia 1977 r.)*, CT 48(1978) nr 3, s. 215-217; J. Frankowski, *Kilka uwag i refleksji na temat XV Kongresu Biblistów Polskich*, CT 49(1979) nr 1, s. 181-188.

Problematyka biblijna, w tym starotestamentowa, pojawiała się też w nowej formie, a mianowicie na łamach kolejnych wydań redagowanego przez Bronisława Mokrzyckiego *Biuletynu homiletycznego*, który podzielony był na trzy działy: 1. Słowo Boże w Kościele, 2. Czytania biblijne w liturgii, 3. Z rozmów o posłudze słowa. Wątki starotestamentowe przewijały się w różnych miejscach, a na szczególną wzmiankę zasługują przyczynki, które opublikowali: Józef W. Rosłon,¹⁰⁰ Lech Kontkowski¹⁰¹ i Bronisław Mokrzycki.¹⁰² Na uwagę zasługuje również cykl krótkich przyczynków autorstwa Zenona Ziółkowskiego, zatytułowany *Wielkie tematy biblijne*, ukazujący linie przewodnie historii zbawienia: wątek wybrania, winy, odkupienia i „wykonania się”.¹⁰³

Od 1975 r. osobne miejsce zajmują artykuły w językach obcych, publikowane na łamach wydawanego raz w roku *Fasciculus specialis*. Chodzi o cztery teksty zamieszczone uprzednio w języku polskim i przetłumaczone na obce języki, których autorami są: M. Peter,¹⁰⁴ M. Wolniewicz¹⁰⁵ i L. Stachowiak.¹⁰⁶

¹⁰⁰ J. W. Rosłon, *Los zmarłych w świetle ksiąg Starego Testamentu*, CT 43(1973) nr 4, s. 105-110; tenże, *Biblijne spojrzenie na zagadnienie choroby i cierpienia*, CT 45(1975) nr 3, s. 102-107; tenże, *Starość w Starym Testamencie*, CT 45(1975) nr 4, s. 158-160.

¹⁰¹ L. Kontkowski, „Boże mój, Boże mój, czemuś Mnie opuścił?” (*Mt 27,46; Mk 15,35; Ps 22[Włg 21],2*), CT 45(1975) nr 4, s. 148-154.

¹⁰² B. Mokrzycki, *Psalmodia w odnowionej liturgii pokutnej*, CT 47(1977) nr 2, s. 101-106; tenże, *Psalmy responsoryjne w pokutnym zbiorze tekstów biblijnych*, CT 47(1977) nr 2, s. 106-115.

¹⁰³ Z. Ziółkowski, *Wielkie tematy biblijne*, CT 41(1971) nr 1, s. 123-126; CT 41(1971) nr 2, s. 119-120; CT 41(1971) nr 3, s. 143-145; CT 41(1971) nr 4, s. 115-116.

¹⁰⁴ M. Peter, *War sprach der Segen nach Genesis 14,19 über Abraham aus?* CT 47(1977) fasc. spec., s. 139-148.

¹⁰⁵ M. Wolniewicz, *Controverse au sujet de la methode d'enseignement de l'Ecriture Sainte dans les instituts de théologie en Pologne au XIX siècle*, CT 47(1977) fasc. spec., s. 197-208.

¹⁰⁶ L. Stachowiak, *Auf den Spuren der Paränese in Alten Testament*, CT 46(1976) fasc. spec., s. 59-80; tenże, *Die sittlichen Mahnungen in der intertestamentlichen Literatur*, CT 48(1978) fasc. spec., s. 41-60.

Na tym etapie na łamach „Collectanea Theologica” ukazało się kilkadziesiąt recenzji publikacji biblijnych,¹⁰⁷ z których część dotyczy problematyki biblistyki Starego Testamentu. Wkrótce po Vaticanum II najwięcej, zazwyczaj w postaci krótkich wzmianek bibliograficznych, zamieścił Alfred Cholewiński. Ukazały się pod wspólnym tytułem *Biuletyn biblistyczny*,¹⁰⁸ który, obok innych biuletynów, miał zapoczątkować tradycję systematycznego dokumentowania rozwoju nauk biblijnych. Pozostałe, mające mniejszy czy większy związek ze Starym Testamentem, napisali: Henryk Bogacki (3), Jan Charytański (5), Stanisław Grzybek (1), Jan Łach (1), Stefan Moysa (5), Józef Mysków (1), Józef W. Rosłon (10), Ludwik Stefaniak (1), Julian Sulowski (1), Jan M. Szymusiak (1) i Marian Wolniewicz (1). Nie wszystkie dotyczą wyłącznie Starego Testamentu, bo znaczna część porusza istotne zagadnienia hermeneutyczne, przede wszystkim teologiczną jedność obu części Biblii chrześcijańskiej i autorytet Starego Testamentu w Kościele. Niemało miejsca zajmują również prezentacje słowników, encyklopedii, komentarzy i opracowań ogólnych. Warto też wyróżnić recenzję materiałów XVIII Tygodnia Biblijnego w Rzymie (1964), którą zamieścił Józef W. Rosłon.¹⁰⁹

Lata 1979-1989: czas napięć społeczno-politycznych

Kolejny burzliwy etap w historii powojennej Polski był naznaczony powstaniem i okrzepnięciem „Solidarności” oraz stanem wojennym (1980-1983), a także trzema pielgrzymkami apostolskimi Jana Pawła II do ojczyzny (1979, 1983, 1987). Na drugim biegunie znajdują się głębokie przemiany społeczno-polityczne podjęte w roku 1989. Z zagranicznych studiów, głównie w Rzymie, wróciła do kraju grupa wykształconych biblistów, którzy rozpoczęli pracę naukową

¹⁰⁷ Ich wyszczególnienie zob. P. Gürtler, *Problematyka biblijna na łamach „Collectanea Theologica” w latach 1966-1989*, s. 5-9; 52-56.

¹⁰⁸ A. Cholewiński, *Biuletyn biblistyczny*, CT 37(1967) nr 1, s. 199-204.

¹⁰⁹ J. W. Rosłon, *Il Messianismo. Atti della XVIII Settimana Biblica*, CT 37(1967) nr 2, s. 201-204.

na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, w Akademii Teologii Katolickiej oraz w seminariach duchownych diecezjalnych i zakonnych. W tych okolicznościach odbywała się zmiana pokoleniowa, widoczna także w dziedzinie studiów nad Starym Testamentem.

W 1979 r. Henryk Muszyński zamieścił ważny artykuł *Bóg i zło w Piśmie Świętym*.¹¹⁰ Józef W. Rosłon kontynuował obecność na łamach kwartalnika, publikując artykuł na temat daru ziemi oraz retrospektywny bilans badań nad Starym Testamentem w Polsce po II wojnie światowej i artykuł z analizą Psalmu 100,2.¹¹¹ Na podkreślenie zasługuje przydatna retrospekcja, sporządzona w formie wykazu bibliografii, ośrodków naukowych i ich obsady personalnej, wykazu przekładów Pisma Świętego, komentarzy i podręczników biblijnych, a także wprowadzeń oraz pomocy naukowych i lingwistycznych. Zdaniem autora, znaczący dorobek biblistów polskich nie jest należycie doceniany. Nie wszyscy podzielali ten pogląd. W obszernej recenzji książki Mariana Filipiaka *Biblia o człowieku*, dodając „słowo o sprawach nieco szerszych”, Janusz Frankowski twierdził, że uprawianie biblistyki jest pobieżne i przyczynkarskie, co przesądza o jej prowincjonalnym charakterze.¹¹² Nie wszystkim się ta ocena podobała.

Najwięcej tekstów, bo dziewięć, związłe poruszających problematykę z zakresu egzegezy biblijnej, głównie nauczania proroków, zamieścił Norbert Mendecki.¹¹³ Na drugim miejscu pod tym względem

¹¹⁰ H. Muszyński, *Bóg i zło w Piśmie Świętym*, CT 49(1979) nr 2, s. 23-48.

¹¹¹ J.W. Rosłon, *Ziemia dana pod przysięgą przez Boga Jahwe*, CT 51(1981) nr 2, s. 187-205; tenże, *Badania nad Starym Testamentem w Polsce po II wojnie światowej*, CT 52(1982) nr 2, s. 207-215; tenże, „*Służcie Panu z radością*” (*Ps 100,2*), CT 52(1982) nr 3, s. 189-195.

¹¹² J. Frankowski, *Kilka słów o książce ks. Mariana Filipiaka „Biblia o człowieku” i słowo o sprawach nieco szerszych*, CT 51(1981) nr 3, s. 201-210.

¹¹³ N. Mendecki, *Mi 2,13 nowy „exodus”*, CT 51(1981) nr 4, s. 65-68; tenże, *Autentyczność Mi 4,6-7*, CT 52(1982) nr 2, s. 85-88; tenże, „*Dziesiąta prośba*” z modlitwy „*Osiemnastu Błogosławieństw*” a *Stary Testament*, CT 52(1982) nr 4, s. 57-62; tenże, *Pochodzenie Jer 23,3 z kręgów proroka Ezechiela?* CT 53(1983) nr 3, s. 37-42; tenże, *Koniec utrapień – wywyższenie Izraela u Sof 3,18-20*, CT 53(1983) nr 4, s. 53-60; tenże, *Wpływ Księgi Ezechiela na Jr 29,14; Jr 32,37*, CT 55(1985)

plasuje się Tadeusz Brzegowy, który w drugiej połowie lat 80. opublikował trzy wartościowe artykuły skoncentrowane wokół genezy, środowiska i interpretacji Psalterza.¹¹⁴ Juliusz Synowiec zamieścił obszerny artykuł poświęcony otwierającemu Biblię opowiadaniu o stworzeniu świata i człowieka,¹¹⁵ a Andrzej Strus przybliżył postać Jeremiasza jako proroka modlitwy wstawieniowej za swój naród.¹¹⁶ Wybrane zagadnienia teologii biblijnej podejmowali: Jan Łach, który zajął się sprawą aborcji w świetle Biblii, oraz Jan Stępień, przedstawiając – w kontekście ówczesnych napięć społecznych – biblijną wizję pracy.¹¹⁷ Do tej samej grupy należą artykuły, których autorami są: Marian Gołębiowski,¹¹⁸ Jerzy Woźniak,¹¹⁹ Lech Stachowiak,¹²⁰ Urszula Szwarz,¹²¹ Roman Krawczyk¹²² i Rudolf Mosis.¹²³

Zagadnienia z zakresu egzegezy i teologii Starego Testamentu były poruszane w *Biuletynie homiletycznym* – i to częściej niż zagadnienia z zakresu Nowego Testamentu. Przedstawiał je Bronisław Mokrzycki, redaktor biuletynu, a spectrum poruszanej przez niego

nr 1, s. 37-44; tenże, *Czy Pwt 30,3-4 pochodzi z czasów po niewoli babilońskiej?* CT 55(1985) nr 3, s. 33-38; tenże, *Wpływ Deuteroizajasza i Ezechiela na Za 10,8.10*, CT 55(1985) nr 4, s. 15-22; tenże, *Czy Jr 31,7-9 jest pokrewny orędziu Deuteroizajasza?* CT 56(1986) nr 2, s. 43-54

¹¹⁴ T. Brzegowy, „*Miasto Boże*” w *Psałterzu*, CT 57(1987) nr 1, s. 15-40; tenże, *Teofanie historyczne na Syjonie*, CT 59(1989) nr 2, s. 21-34; tenże, *Jerozolima – stolica Pomazańca Pańskiego w świetle Psalmów*, CT 59(1989) nr 4, s. 15-44.

¹¹⁵ J. Synowiec, *Jak zrozumieć Heksameron?* CT 52(1982) nr 1, s. 5-46.

¹¹⁶ A. Strus, *Jeremiasz – prorok modlitwy za swój naród*, CT 52(1982) nr 3, s. 35-56.

¹¹⁷ J. Stępień, *Biblijna wizja pracy*, CT 54(1984) nr 1, s. 45-56.

¹¹⁸ M. Gołębiowski, *Jedność Pisma Świętego jako zasada hermeneutyczna*, CT 53(1983) nr 1, s. 5-18.

¹¹⁹ J. Woźniak, *Teologia przysięgi haj Jahwe*, CT 53(1983) nr 1, s. 19-28.

¹²⁰ L. Stachowiak, *Eschatologia Księgi Izajasza*, CT 53(1983) nr 3, s. 25-36.

¹²¹ U. Szwarz, *Teologia Słowa Bożego w Księdze Proroka Izajasza*, CT 54(1984) nr 2, s. 51-68.

¹²² R. Krawczyk, *Transcendencja jako przymiot Boga w myśli Starego Testamentu*, CT 56(1986) nr 3, s. 35-42.

¹²³ R. Mosis, *Czas kryzysu i fałszywe proroctwo według Ez 13*, CT 59(1989) nr 1, s. 53-64.

problematyki było bardzo szerokie, zawsze jednak związane z liturgią i głoszeniem słowa Bożego.¹²⁴

Problematyki starotestamentowej nie zabrakło na łamach numerów specjalnych. Ich listę otwierają trzy publikacje Mariana Gołębiewskiego poświęcone wybranej problematyce badawczej Księgi Izajasza¹²⁵ i trzy przyczynki Norberta Mendeckiego – dwa poświęcone księgom prorockim i jeden dotyczący egzegezy Psalmu 147.¹²⁶ Do tej samej kategorii należą dwa inne teksty. Michał Wojciechowski zajął się perykopą o budowie wieży Babel,¹²⁷ a Jerzy Woźniak specyfiką przyjaźni Dawida i Jonatana.¹²⁸

¹²⁴ B. Mokrzycki, *Kapłański Lud Boży Starego Przymierza i jego hierarchia*, CT 54 (1984) nr 3, s. 101-111; tenże, *Teologiczna zawartość Ne 8,2-4a.5-6.8-10 (Miejsce, w którym przemawia Bóg)*, CT 55(1985) nr 4, s. 104-108; tenże, *Analiza teologiczna fragmentów Ps 119 (Słowo Boże światłem dla człowieka)*, CT 55(1985) nr 4, s. 108-113; tenże, *Teologiczna zawartość Rdz 28,10-18 (Dom Boga i brama do nieba)*, CT 56(1986) nr 1, s. 77-83; tenże, *Analiza teologiczna fragmentów Ps 95 (Przed oblicze Pana)*, CT 56(1986) nr 3, s. 83-85; tenże, *Teologiczna zawartość fragmentów Joz 8,30-35 (Ołtarz dla Pana Przymierza)*, CT 56(1986) nr 3, s. 94-100; tenże, *Analiza teologiczna fragmentów Ps 84 (Tęsknota za świątynią i ołtarzem Pańskim)*, CT 56(1986) nr 3, s. 100-104; tenże, *Teologiczna zawartość 1Mch 4,52-59 (Poświęcenie nowego ołtarza na miejscu profanacji)*, CT 56(1986) nr 4, s. 98-105; tenże, *Analiza teologiczna fragmentów Ps 122 (Radość „wstępowania” do Pańskiego Domu)*, CT 56(1986) nr 4, s. 105-107; tenże, *Analiza teologiczna fragmentów Ps 118 (Kamień wzgardzony stał się fundamentem)*, CT 57(1987) nr 3, s. 102-104.

¹²⁵ M. Gołębiewski, *Le sens de la Parole divine chez le Deutero-Isaïe*, CT 49(1979) fasc. spec., s. 47-56; tenże, *L'alliance éternelle en Is 54-55 en comparaison avec d'autres textes prophétique*, CT 50(1980) fasc. spec., s. 132-132; tenże, *Is 51,17 – 52,3 sulla struttura generale dei cc. 51-52 e il suo significato teologico*, CT 53(1983) fasc. spec., s. 147-160.

¹²⁶ N. Mendecki, *Einfluss des Buches Ezechiel auf Jer 23,3; 29,14; 32,37*, CT 55(1985) fasc. spec., s. 147-153; tenże, *Jahwe Erbauer Jerusalems und Samaler der Zerstreuten in Ps 147,2-3*, CT 56(1986) fasc. spec., s. 85-88; tenże, *Jer 31,7-9 Berühnungen mit der Botschaft Deuterocesaja?* CT 57(1987) fasc. spec., s. 45-56.

¹²⁷ M. Wojciechowski, *The First People Sin in the Description of Gen 11,1-8*, CT 51(1981) fasc. spec., s. 91-106.

¹²⁸ J. Woźniak, *Die Konstituieren Elementar der Freundschaft zwischen Jonathan und Dawid*, CT 52(1982) fasc. spec., s. 121-124.

Listę autorów recenzji o profilu starotestamentowym¹²⁹ otwiera J.W. Rosłon, który opublikował ponad 20 recenzji, a znajdują się na niej również teksty, które napisali: Roman Bartnicki (1), Tadeusz Brzegowy (2), Stefan Moysa (2), Henryk Muszyński (1), Wincenty Myszor (1), Janusz Tum (1) i Julian Warzecha (4). Więcej recenzji dotyczyło problematyki nowotestamentowej. Wśród recenzowanych publikacji pojawiły się pozycje z dziedziny relacji chrześcijaństwa i judaizmu oraz Kościoła i Synagogi.

Lata 1990-2020: okres współczesny

Trzeci okres jest o tyle spójny, że funkcję redaktora naczelnego „*Collectanea Theologica*” pełnił nieprzerwanie Waldemar Chrostowski. W 1999 r. Akademia Teologii Katolickiej, wydawca kwartalnika, uległa przekształceniu w Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, który przejął jego wydawanie. Mimo niewątpliwej ciągłości można wyróżnić dwa etapy, których granice są wyznaczone utworzeniem w 2003 r. Stowarzyszenia Biblistów Polskich. Znaczący wzrost obecności problematyki biblijnej, w tym starotestamentowej, miał zapewne duży związek z osobą i naukowymi zainteresowaniami redaktora naczelnego, ale w żadnym wypadku nie oznacza to szczególnych preferencji czy względów dla biblistów kosztem innych dziedzin teologii. Odzwierciedla natomiast przyspieszenie, jakie się dokonało w obrębie badań nad Biblią i intensywniejsze zainteresowanie publikowaniem ich rezultatów.

Lata 1990-2003: nowa rzeczywistość polityczna

Na pierwszy plan wysuwa się problematyka historyczna i teologiczna dotycząca pierwszej części Biblii chrześcijańskiej oraz jej relacji z Nowym Testamentem. Tomasz Waliszewski poruszył kwestie

¹²⁹ Wyszczególnienie zob. P. Gürtler, *Problematyka biblijna na łamach „Collectanea Theologica” w latach 1966-1989*, s. 56-57; 91-97.

terminologiczne i merytoryczne dotyczące archeologii biblijnej.¹³⁰ Problematyka historyczna o profilu komparatystycznym znalazła odzwierciedlenie w artykułach Marka Prokopowicza na temat Hathor – „Pani Synaju” i jej związków z Biblią,¹³¹ Michała Baranowskiego o starożytnych wyobrażeniach „góry bogów” i ich związkach z biblijną tradycją Bożej góry Syjon,¹³² Jerzego Chmiela wracającego do tematu Ugarit a Stary Testament¹³³ i Marka Popko z porównaniem przymierza synajskiego z datowaną na XIII w. przed Chr. „Apologią” Hattusilisa III.¹³⁴ Trzej autorzy podjęli sprawę chrystologicznego dynamizmu Starego Testamentu, przygotowującego do przyjęcia tajemnicy wcielenia. Waldemar Chrostowski, analizując Księgę Rodzaju 1,26-27, ukazał ludzką cielesność jako obraz Boga,¹³⁵ Julian Warzecha omówił terminy „słowo” i „mądrość” przybliżające do wyrażenia tajemnicy wcielenia,¹³⁶ a Georg Hentschel, w zapisie referatu wygłoszonego na sympozjum w Katowicach, uzasadnił poszukiwanie wątków *mysterium Incarnationis* na kartach Starego Testamentu.¹³⁷ Problematyka teologiczna dominuje również w artykule, który Mirosław Mikołajczak poświęcił idei królowania Boga,¹³⁸ Waldemar

¹³⁰ T. Waliszewski, *Archeologia biblijna – kłopoty z terminologią czy spór o istotę rzeczy?* CT 63(1993) nr 1, s. 7-20.

¹³¹ M. Prokopowicz, *Hathor – „Pani Synaju” a Biblia. Kilka kluczowych hipotez wokół tradycji „Merkawa”*, CT 66(1996) nr 4, s. 5-42.

¹³² M. Baranowski, *Starożytne wyobrażenia „góry bogów” a biblijna tradycja Bożej góry Syjon*, CT 70(2000) nr 2, s. 69-77.

¹³³ J. Chmiel, *Ugarit a Stary Testament*, CT 71(2001) nr 1, s. 41-49.

¹³⁴ M. Popko, *Przymierze na Synaju i „Apologia” króla hetyckiego Hattusilisa III*, CT 73(2003) nr 3, s. 5-9.

¹³⁵ W. Chrostowski, *Ludzka cielesność jako obraz Boga*, CT 70(2000) nr 4, s. 5-19.

¹³⁶ J. Warzecha, *Personifikacja słowa i mądrości jako przygotowanie Wcielenia*, CT 70(2000) nr 4, s. 21-35.

¹³⁷ G. Hentschel, *Tajemnica Wcielenia w perspektywie Starego Testamentu*, CT 71(2001) nr 3, s. 17-27.

¹³⁸ M. Mikołajczak, *Hebrajskie pojęcie Bożego królowania*, CT 69(1999) nr 3, s. 5-12.

Chrostowski posłużył lekarza w świetle Biblii,¹³⁹ Stanisław Ormanty biblijnej wizji człowieka,¹⁴⁰ a Jacek Bramorski tematowi miłosierdzia Bożego.¹⁴¹ W 1999 r. Julian Warzecha zamieścił krytyczną ocenę przekładu Starego Testamentu, którego dokonał bp Kazimierz Romaniuk w Biblii Warszawsko-Praskiej, a dwa lata później swoje uwagi o V wydaniu Biblii Tysiąclecia.¹⁴²

Co się tyczy egzegezy, przydatne jest uporządkowanie publikacji wokół trzech zasadniczych zbiorów Starego Testamentu, czyli ksiąg historycznych, dydaktycznych i prorockich. Artykuły na temat ksiąg historycznych otwiera tekst Waldemara Chrostowskiego na temat genezy i pierwotnego sensu modlitwy Ezdrasza zawartej w Księdze Nehemiasza.¹⁴³ Waclaw Dokurno omówił wybrane elementy teologii przymierza między Bogiem i Noem (tzw. noachickie).¹⁴⁴ Julian Warzecha zamieścił krótki przyczynek do poznania osoby i posłannictwa Mojżesza.¹⁴⁵ Tematem początków świata, o których mowa w pierwszym rozdziale Księgi Rodzaju, zajął się Tadeusz Brzegowy,¹⁴⁶ a Julian Warzecha, w tym samym numerze, podjął próbę zrehabilitowania króla Saula, przedstawianego w Pierwszej Księdze Samuela jako postać tragiczna i negatywna.¹⁴⁷ W 1997 r. Tadeusz

¹³⁹ W. Chrostowski, *Posługa lekarza w świetle Biblii*, CT 71(2001) nr 3, s. 51-67.

¹⁴⁰ S. Ormanty, *Fenomen biblijnego spojrzenia na człowieka*, CT 73(2003) nr 3, s. 41-50.

¹⁴¹ J. Bramorski, *Miłosierdzie Boże jako źródło wyzwolenia z grzechu w teologii Starego Testamentu*, CT 73(2003) nr 4, s. 9-29.

¹⁴² J. Warzecha, *Uwagi i refleksje na marginesie przekładu Starego Testamentu w Biblii Warszawsko-Praskiej*, CT 69(1999) nr 1, s. 21-32; tenże, *Kilka uwag o V wydaniu Biblii Tysiąclecia*, 71(2001) nr 1, s. 113-123.

¹⁴³ W. Chrostowski, *Rachunek sumienia Ludu Bożego na przykładzie Ne 9,6-37*, CT 60(1990) nr 4, s. 5-16.

¹⁴⁴ W. Dokurno, *Uniwersalizm przymierza noachickiego*, CT 62(1992) nr 4, s. 5-24.

¹⁴⁵ J. Warzecha, *Funkcja formuły wysłania w Wj 3,1 – 4,17. Przyczynek do odpowiedzi na pytanie – kim jest Mojżesz?* CT 63(1993) nr 3, s. 85-88.

¹⁴⁶ T. Brzegowy, *Czy Bóg stworzył chaos?* CT 64(1994) nr 4, s. 5-20.

¹⁴⁷ J. Warzecha, *Saul – wybrany, odrzucony i zniesławiony*, CT 64(1994) nr 4, s. 25-30.

Brzegowy podjął temat obrazu kultu Bożego w podstawowym dziele deuteronomicznym,¹⁴⁸ a w 1998 r., Waldemar Chrostowski podważył panujący pogląd odnośnie do następstw upadku Samarii i królestwa Izraela w 722 r. przed Chr., sugerując, że jego dziedzictwo duchowe i religijne przetrwało na wygnaniu w Mezopotamii, w asyryjskiej diasporze Izraelitów.¹⁴⁹ Do tej samej problematyki nawiązał dwa lata później w artykule poświęconym wyzwaniom i perspektywom badawczym asyryjskiej diaspory Izraelitów.¹⁵⁰ W 1999 r. Stanisław Gądecki podzielił się swoimi doświadczeniami z dziedziny translatoryki biblijnej na przykładzie Drugiej Księgi Machabejskiej,¹⁵¹ a Zdzisław Pawłowski opublikował artykuł poświęcony formie i strukturze literackiej narracji o zawarciu przymierza na Synaju w Księdze Wyjścia 19–24.¹⁵² W 2001 r. Janusz Lemański zanalizował tekst Drugiej Księgi Samuela dotyczący zajęcia Jerozolimy przez Dawida i dokonał analizy historii tradycji o Nehusztanie zachowanej w tekstach z Księgi Liczb i Drugiej Księdze Królewskiej.¹⁵³ Kolejny rok zaowocował dwoma artykułami Tadeusza Brzegowego. W jednym omawia najnowsze teorie na temat powstania Pięcioksięgu, a w drugim funkcje kapłanów i lewitów w życiu religijnym Izraela.¹⁵⁴

¹⁴⁸ T. Brzegowy, *Obraz kultu Bożego w podstawowym dziele deuteronomicznym*, CT 67(1997) nr 1, s. 29-50.

¹⁴⁹ W. Chrostowski, „*Nic nie zostało, jak tylko samo pokolenie Judy*” (2Krl 17,18b) – czy naprawę? *Zagłada Samarii i królestwa Izraela oraz jej skutki*, CT 68(1998) nr 1, s. 5-22.

¹⁵⁰ Tenże, *Asyryjska diaspora Izraelitów – wyzwania i perspektywy badawcze*, CT 70(2000) nr 1, s. 7-24.

¹⁵¹ S. Gądecki, *Trudności związane z tłumaczeniem Pisma Świętego na przykładzie 2. Księgi Machabejskiej*, CT 69(1999) nr 1, s. 63-96.

¹⁵² Z. Pawłowski, *Forma i struktura literacka Księgi Wyjścia 19–24*, CT 69(1999) nr 3, s. 13-26.

¹⁵³ J. Lemański, *Refleksja historyczno-egzegetyczna nad tekstem 2Sm 5,6-8*, CT 71(2001), nr 3, s. 69-85; tenże, *Mojżesz i Nehusztan (Lb 21,4-9; 2Krl 18,4): próba analizy historii jednej tradycji*, CT 71(2001) nr 4, s. 5-24.

¹⁵⁴ T. Brzegowy, *Najnowsze teorie na temat powstania Pięcioksięgu – próba oceny*, CT 72(2002) nr 1, s. 11-14; tenże, *Kapłani i lewici w tradycji kapłańskiej (P) Pięcioksięgu*, CT 72(2002) nr 3, s. 5-31.

W tym samym, 2002 r., ukazał się też artykuł Józefa Łacha na temat Pierwszej i Drugiej Księgi Królewskiej¹⁵⁵ i Jerzego Kułaczkowskiego dotyczący świętości życia małżeńskiego i rodzinnego w Kodeksie Świętości z trzeciej księgi Pięcioksięgu. W 2003 r. Wojciech Pikor przez pryzmat refleksji nad biblijną „historią początków” szuka odpowiedzi na pytanie o źródło i motywy ludzkiej przemocy i reakcją Boga na przemoc,¹⁵⁶ a Grzegorz Szamocki przedstawił nową próbę interpretacji pierwszych dwóch wersetów Księgi Rodzaju.¹⁵⁷

Publikacje dotyczące ksiąg mądrościowych nie były liczne – jest ich pięć. Marian Gołębiwski omówił greckie i łacińskie tłumaczenia Psalterza,¹⁵⁸ a Waldemar Chrostowski opublikował analizę tekstu Mdr 14,7-8, stanowiącego konkluzję potępienia idolatrii i ubóstwiania wytworów ludzkiej pracy.¹⁵⁹ W 1998 r. Piotr Briks opublikował artykuł na temat teologicznej wymowy struktury Psalmu 98.¹⁶⁰ Rok później Krzysztof Bardski przybliżył Księgę Koheleta w przekładach św. Hieronima, ukazując na tym przykładzie istotne dylematy hermeneutyczne i translatorskie,¹⁶¹ a w 2002 r. Stanisław Bazyliński podjął zagadnienie jedności literackiej Psalmów 20 i 21.¹⁶²

Nieco więcej artykułów, bo siedem, poświęcono księgom prorockim. Autorem dwóch jest Tadeusz Brzegowy, który zajął się prorockimi wymiarami Księgi Jonasza i wizjami apokaliptycznymi

¹⁵⁵ J. Łach, *Z problematyki literackiej 1-2 Krl*, CT 72(2002) nr 1, s. 45-56.

¹⁵⁶ W. Pikor, *Bóg wobec przemocy człowieka w Rdz 1-11*, CT 73(2003) nr 3, s. 11-30.

¹⁵⁷ G. Szamocki, *Aktywność Boga przed stworzeniem? Kolejna próba interpretacji Rdz 1,1-2*, CT 73(2003) nr 4, s. 31-52.

¹⁵⁸ M. Gołębiwski, *Greckie i łacińskie tłumaczenia Psalterza*, CT 60(1990) nr 4, s. 19-44.

¹⁵⁹ W. Chrostowski, *Mdr 14,7-8: Konkluzja potępienia idolatrii i ubóstwiania wytworów ludzkiej pracy*, CT 62(1992) nr 1, s. 19-30.

¹⁶⁰ P. Briks, *Struktura Psalmu 98 jako czynnik podkreślający jego teologiczną wymowę*, CT 68(1998) nr 4, s. 13-20.

¹⁶¹ K. Bardski, *Księga Koheleta w przekładach św. Hieronima. Diachroniczne aspekty pracy translatorskiej*, CT 69(1999) nr 1, s. 33-46.

¹⁶² S. Bazyliński, *Zagadnienie jedności literackiej Psalmów 20-21*, CT 72(2002) nr 1, s. 69-87.

w Księdze Daniela odczytywanymi jako przygotowanie do Nowego Testamentu.¹⁶³ Marian Gołębiewski, autor kolejnych dwóch artykułów, wskazał na napięcia istniejące między nauczaniem proroków a polityką na przykładzie działalności Izajasza i Jeremiasza oraz omówił tytuły „Stwórca” i „Odkupiciel”, którymi na kartach Starego Testamentu określa się Boga.¹⁶⁴ W 2001 r. Sylwester Jędrzejewski poddał analizie występujące w księgach prorockich pojęcie *jōm Jahwe* jako kategorię eschatologiczną, która łączy perspektywę historyczną z teologiczną i mesjańską, wyznaczając nowy etap w historii zbawienia,¹⁶⁵ a Krzysztof Kietliński przedstawił podstawy zobowiązań moralnych Izraela w nauczaniu proroków okresu asyryjskiego.¹⁶⁶ Tę listę zamyka artykuł Wojciecha Pikora na temat znaczenia milczenia proroka Ezechiela.¹⁶⁷

Na łamach numerów obcojęzycznych problematykę starotestamentową poruszali: Henryk Witczyk,¹⁶⁸ Mirosław Mikołajczak¹⁶⁹ i Antoni Ołów.¹⁷⁰

¹⁶³ T. Brzegowy, *Prorocki wymiar Księgi Jonasza*, CT 62(1992) nr 3, s. 5-20; tenże, *Ostateczne królestwo Boga i jego świętych według Księgi Daniela*, CT 64(1994) nr 1, s. 17-34.

¹⁶⁴ M. Gołębiewski, *Prorocy a polityka. Na przykładzie działalności Izajasza i Jeremiasza*, CT 64(1994) nr 4, s. 31-38; tenże, *Bóg Stwórca i Odkupiciel u Deutero-Izajasza*, CT 68(1998) nr 4, s. 5-11.

¹⁶⁵ S. Jędrzejewski, *Jōm Jahwe jako kategoria eschatologiczna*, CT 71(2001) nr 1, s. 51-59.

¹⁶⁶ K. Kietliński, *Podstawy zobowiązań moralnych Izraela w nauczaniu proroków z VIII w. przed Chrystusem*, CT 71(2001) nr 4, s. 25-38.

¹⁶⁷ W. Pikor, „*I będziesz niemy*” (Ez 3,26). *Milczenie Ezechiela jako słowo Boże*, CT 72(2002) nr 1, s. 57-68.

¹⁶⁸ H. Witczyk, *Il testo ebraico di Sir 4,17-18 e i suoi paralleli*, CT 68(1998) fasc. spec., s. 23-28; tenże, *La missione di Elia nella tradizione dell'AT, nella letteratura intertestamentaria e negli scritti di Qumran*, CT 69(1999) fasc. spec., s. 25-36.

¹⁶⁹ M. Mikołajczak, *Il viaggio di Elia nel deserto (1Re 19,1-18)*, CT 69(1999) fasc. spec., s. 5-23; tenże, *I classi socialmente deboli alla luce del 2Sam 11-12 w 1Re 21*, CT 71(2001) fasc. spec., s. 15-22.

¹⁷⁰ A. Ołów, *Krankheit, Gesungen und Vergebung der Sünden*, CT 69(1999) fasc. spec., s. 111-123.

Pojawiły się też nowe ważne wątki tematyczne, nieobecne albo jedynie zaanonsowane w poprzednich latach. W 1991 r. Stanisław Harężga zachęcał do ożywienia praktyki *lectio divina* w Kościele,¹⁷¹ a Waldemar Chrostowski podjął temat z zakresu najstarszej żydowskiej interpretacji Starego Testamentu wyrażonej w targumach na przykładzie 16. rozdziału Księgi Ezechiela i przybliżył palestyńskie targumy Pięcioksięgu.¹⁷² W 1994 r. Henryk Paprocki, teolog prawosławny, przedstawił elementy liturgii starotestamentowej w Nowym Testamencie.¹⁷³ W 1994 r. Stanisław Mędała przypomniał postać arcykapłana Alkimosy, adresata jednego z listów z czwartej groty w Qumran (4QMMT), sugerując że może być autorem kilku kanonicznych psalmów, a także Księgi Daniela.¹⁷⁴ W 1999 r. na temat starożytnych tłumaczeń zbioru Tory, a mianowicie Pięcioksięgu Samarytańskiego, najstarszych przekładów aramejskich i wersji syryjskiej, pisał Antoni Tronina,¹⁷⁵ natomiast Stanisław Harężga zamieścił artykuł dotyczący projektu końcowego dokumentu II Polskiego Synodu Plenarnego *Posługa słowa*, krytycznie oceniając zawarte w nim propozycje pastoralne utrudniające rozwój apostołatu biblijnego.¹⁷⁶

Na podkreślenie zasługuje pięć numerów tematycznych wydanych w latach 1993-1994 i 1996-1997 oraz w 2003 r., zawierających materiały sympozjów biblistów polskich, które odbyły się w Łomży (1992), Częstochowie (1993), Szczecinie (1995), Radomiu (1996) i Lublinie (2002). 31. Sympozjum Biblistów Polskich w Łomży koncentrowało

¹⁷¹ S. Harężga, *Ożywienie praktyki „lectio divina” we współczesnym Kościele*, CT 61(1991) nr 4, s. 45-69.

¹⁷² W. Chrostowski, *Ewolucja sensu tekstu świętego na przykładzie targumicznej wersji Ez 16*, CT 61(1991) nr 1, s. 63-79; tenże, *Palestyńskie targumy Pięcioksięgu*, CT 61(1991) nr 2, s. 34-46.

¹⁷³ H. Paprocki, *Elementy liturgii starotestamentowej w Nowym Testamencie*, CT 64(1994) nr 2, s. 103-110.

¹⁷⁴ S. Mędała, *List arcykapłana z Qumran (4QMMT) a „jad żmijowy” faryzeuszów*, CT 64(1994) nr 3, s. 47-71.

¹⁷⁵ A. Tronina, *Najstarsze tłumaczenia Pięcioksięgu*, CT 69(1999) nr 1, s. 47-62.

¹⁷⁶ S. Harężga, *W obronie Słowa Bożego. Krytyczne uwagi na temat projektu końcowego dokumentu II Polskiego Synodu Plenarnego pod tytułem, „Posługa słowa”*, CT 69(1999) nr 1, s. 97-104.

się wokół literatury międzytestamentalnej. Ryszard Rubinkiewicz podjął temat midraszu jako zjawiska egzegetycznego,¹⁷⁷ Stanisław Mędała rozpatrywał powiązania peszerów odnalezionych nad Morzem Martwymz midraszami rabinicznymi,¹⁷⁸ Waldemar Chrostowski wskazał na związki między literaturą targumiczną a Septuagintą,¹⁷⁹ Antoni Ołów wyjaśnił znaczenie formuły *qr'a bšm YHWH* w Starym Testamencie i literaturze międzytestamentalnej,¹⁸⁰ a Antoni Tronina zajął się interpretacją postaci Melchizedeka wzmiankowanej w Psalmie 110 w egzegezie judaistycznej.¹⁸¹

Tematem 32. Sympozjum Biblistów Polskich w Częstochowie była qumranologia. Zdzisław Kapera sporządził znakomity bilans jej rozwoju,¹⁸² Stanisław Mędała przedstawił główne problemy badawcze,¹⁸³ Jerzy Chmiel skupił się na temacie „chrześcijaństwo a Qumran”,¹⁸⁴ Gabriel Witaszek przybliżył historię i specyfikę wspólnoty qumrańskiej,¹⁸⁵ a Marian Gołębiewski zestawiał żydowską i chrześcijańską interpretację samego początku Księgi Rodzaju.¹⁸⁶ Do kluczowych problemów w aktualnych badaniach pism qumrańskich S. Mędała zaliczył ustalanie granicy między tekstami biblijnymi

¹⁷⁷ R. Rubinkiewicz, *Midrasz jako zjawisko egzegetyczne*, CT 63(1993) nr 3, s. 11-26.

¹⁷⁸ S. Mędała, *Peszery qumrańskie i midrasze starożytnego judaizmu*, CT 63(1993) nr 3, s. 27-48.

¹⁷⁹ W. Chrostowski, *Literatura targumiczna a Septuaginta*, CT 63(1993) nr 3, s. 49-68.

¹⁸⁰ A. Ołów, *Znaczenie formuły qr'a bšm YHWH w Starym Testamencie i literaturze międzytestamentalnej*, CT 63(1993) nr 3, s. 79-83.

¹⁸¹ A. Tronina, *Ps 110,4 w interpretacji międzytestamentalnej*, CT 63(1993) nr 3, s. 89-95.

¹⁸² Z. Kapera, *45 lat qumranologii*, CT 65(1995) nr 1, s. 7-30.

¹⁸³ S. Mędała, *Kluczowe problemy w aktualnych badaniach pism qumrańskich*, CT 65(1995) nr 1, s. 31-67.

¹⁸⁴ J. Chmiel, *Chrześcijaństwo a Qumran*, CT 65(1995) nr 1, s. 69-78.

¹⁸⁵ G. Witaszek, *Separatyzm gminy qumrańskiej*, CT 65(1995) nr 1, s. 79-94.

¹⁸⁶ M. Gołębiewski, *Żydowska i chrześcijańska interpretacja pierwszych wierszy Księgi Rodzaju. Od Qumran do Nowego Testamentu*, CT 65(1995) nr 1, s. 95-108.

a niebiblijnymi, związki między pismami esseńskimi a apokaliptyką żydowską oraz – co najważniejsze – genezę i naturę ruchu esseńskiego i znaczenie pism, które pozostawił. Poświęcenie tak wiele miejsca literaturze międzytestamentalnej zaowocowało znacznym wzrostem zainteresowania tą dziedziną, wcześniej wyraźnie niedocenianą.

Dwa kolejne sympozja, w 1995 i 1996 r. zostały poświęcone implementacji wydanego w 1993 r. dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej (PKB) *Interpretacja Biblii w Kościele*. 33. Sympozjum Biblistów Polskich w Szczecinie skupiło się na pierwszej części tego dokumentu. Ryszard Rubinkiewicz, prezes Sekcji Biblistów Polskich, omówił nowe aspekty egzegezy biblijnej,¹⁸⁷ Stanisław Hałas ukazał analizę struktury literackiej jako drogę do lepszego zrozumienia tekstu biblijnego,¹⁸⁸ Jerzy Suchy ukazał przydatność podejścia psychologicznego i psychoanalitycznego w egzegezie biblijnej,¹⁸⁹ Ewa J. Jezierska omówiła specyfikę podejścia feministycznego,¹⁹⁰ Stefan Szymik ukazał zagrożenia, którymi skutkuje fundamentalistyczna lektura Biblii,¹⁹¹ a Tomasz M. Dąbek skonfrontował zalecenia dokumentu PKB z tradycyjną nauką o sensie Biblii przedstawianą w podręcznikach wstępów ogólnych do Pisma Świętego.¹⁹²

Następne, 34. Sympozjum, które odbyło się w Radomiu, kontynuowało refleksję hermeneutyczną, zaś jej rezultaty zostały opublikowane na łamach „Collectanea Theologica”. Stanisław Harężga

¹⁸⁷ R. Rubinkiewicz, *Nowe aspekty egzegezy biblijnej w świetle dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej o interpretacji Biblii w Kościele*, CT 66(1996) nr 1, s. 9-24.

¹⁸⁸ S. Hałas, *Analiza struktury literackiej jako droga do lepszego zrozumienia tekstu biblijnego*, CT 66(1996) nr 1, s. 25-38.

¹⁸⁹ J. Suchy, *Podejście psychologiczne i psychoanalityczne w egzegezie biblijnej*, CT 66(1996) nr 1, s. 55-64.

¹⁹⁰ E. J. Jezierska, *Feministyczne podejście w interpretacji Biblii*, CT 66(1996) nr 1, s. 65-74

¹⁹¹ S. Szymik, *Lektura fundamentalistyczna Biblii i zagrożenia z niej płynące w świetle dokumentu PKB*, CT 66(1996) nr 1, s. 75-83

¹⁹² R. M. Dąbek, *Sens Pisma Świętego w świetle dokumentu „Interpretacja Biblii w Kościele”*, CT 66(1996) nr 1, s. 85-101.

ukazał drogę słowa Bożego od jego zrozumienia do inkulturacji,¹⁹³ Jan K. Pytel wskazał na możliwości wykorzystania Biblii w *Lectio divina*¹⁹⁴. Antoni Paciorek podjął temat alegorii i teorii w egzegezie starożytnego Kościoła,¹⁹⁵ natomiast Adam R. Sikora skupił się na obecności Biblii w liturgii chrześcijańskiej,¹⁹⁶ Michał Czajkowski – w dialogu ekumenicznym,¹⁹⁷ a Jerzy Chmiel – w duszpasterstwie.¹⁹⁸ Opublikowanie materiałów obydwu sympozjów o profilu hermeneutycznym stało się prawdziwym kamieniem milowym w historii współczesnej katolickiej biblistyki polskiej. Siłę oddziaływania tych materiałów powiększyło zebranie ich oraz wydanie w całości wraz z polskim tekstem dokumentu PKB – jako 4. tom serii „Rozprawy i Studia Biblijne”¹⁹⁹.

W 2003 r. zamieszczono materiały 40. Sympozjum Biblistów Polskich w Lublinie, którego problematyka koncentrowała się na kolejnym dokumencie PKB zatytułowanym *Naród żydowski i jego Święte Pisma w Biblii chrześcijańskiej*. Większość artykułów ma związek ze Starym Testamentem. Ryszard Rubinkiewicz omówił linie przewodnie tego dokumentu,²⁰⁰ Henryk Witczyk podjął relację przymierza

¹⁹³ S. Haręzga, *Droga Słowa Bożego od jego zrozumienia do inkulturacji*, CT 67(1997) nr 1, s. 7-28.

¹⁹⁴ J. K. Pytel, *Wykorzystanie Pisma Świętego w „Lectio divina”*, CT 67(1997) nr 1, s. 51-55.

¹⁹⁵ A. Paciorek, *Alegoria i teoria w egzegezie starożytnego Kościoła*, CT 67(1997) nr 1, s. 57-78.

¹⁹⁶ A. R. Sikora, *Pismo Święte w liturgii chrześcijańskiej*, CT 67(1997) nr 1, s. 79-89.

¹⁹⁷ M. Czajkowski, *Pismo Święte w dialogu ekumenicznym*, CT 67(1997) nr 1, s. 91-107.

¹⁹⁸ J. Chmiel, *Pismo Święte w duszpasterstwie*, CT 67(1997) nr 1, s. 10-9-115.

¹⁹⁹ R. Rubinkiewicz (tłum. i red.), *Interpretacja Biblii w Kościele. Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej z komentarzem biblistów polskich*, Rozprawy i Studia Biblijne 4, Warszawa 1999.

²⁰⁰ Tenże, *Główne linie dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej „Naród żydowski i jego Święte Pisma w Biblii chrześcijańskiej”*, CT 73(2003) nr 1, s. 9-18.

zawartego na Synaju do Nowego Przymierza w Chrystusie,²⁰¹ Waldemar Chrostowski omówił temat Kościół a Izrael,²⁰² Stanisław Hałas ukazał rozumienie kultu w Starym i Nowym Testamencie,²⁰³ a Artur Malina podkreślił jedność Bożego planu zbawienia.²⁰⁴

Na osobną uwagę zasługuje cykl dorocznych sympozjów teologicznych „Kościół a Żydzi judaizm”, które Waldemar Chrostowski zapoczątkował w 1989 r. w Akademii Teologii Katolickiej, kontynuowanych do 2008 r.²⁰⁵ Istnieje przekonanie, że chrześcijaństwo i judaizm to „religie Księgi”, co powinno nas łączyć, a zatem w agendzie obustronnych spotkań i debat w naturalny sposób powinien się znaleźć Stary Testament. Jednak, po pierwsze, judaizm, z jakim mamy do czynienia, to nie judaizm biblijny, który wyłonił się i okrzepł w Judei po powrocie z wygnania babilońskiego pod koniec VI w. przed Chr. i istniał do zburzenia Jerozolimy przez Rzymian w 70 r. po Chr., lecz judaizm rabiniczny, który narodził się i okrzepł w rezultacie radykalnej transformacji judaizmu biblijnego. Zwornikiem judaizmu rabinicznego, określanego również jako talmudyczny, jest nie tyle Tora spisana, czyli księgi biblijne, ile Tora ustna, rozwijana i zaakceptowana przez rabinów, często wyraźnie inna niż Tora spisana. Wyznawcy judaizmu nie chcą rozmawiać z chrześcijanami o Biblii, preferując we wzajemnych kontaktach co najwyżej wybrane wątki jej rabinicznej egzegezy. Po drugie, Biblią judaizmu rabinicznego jest Biblia Hebrajska (*Miqra*), podczas gdy w skład pierwszej części Biblii chrześcijańskiej wchodzi również siedem ksiąg napisanych i zachowanych, za Biblią Grecką/Septuagintą, w języku greckim. Konsekwentnie, Biblia łączy nas tak długo, jak długo pozostaje zamknięta, zaś gdy ją otwieramy, wtedy diametralnie nas dzieli. Wy-

²⁰¹ H. Witczyk, *Przymierze zawarte na Synaju a Nowe Przymierze w Chrystusie*, CT 73(2003) nr 1, s. 37-72.

²⁰² W. Chrostowski, *Kościół a Izrael*, CT 73(2003) nr 1, s. 73-94.

²⁰³ S. Hałas, „Uświęceni przez ofiarę Chrystusa raz na zawsze” (por. *Hbr 10,10*). *Rozumienie kultu w Starym i Nowym Testamencie*, CT 73(2003) nr 1, s. 116.

²⁰⁴ A. Malina, *Jedność Bożego planu zbawienia*, CT 73(2003) nr 1, s. 139-150.

²⁰⁵ Wykaz w: B. Strzałkowska (red.), *Książdz Profesor Waldemar Chrostowski laureat Nagrody Ratzingera (2014)*, Warszawa 2014, s. 608-615.

znawcy judaizmu dążą do ograniczenia kontaktów z chrześcijanami do zwalczania antysemityzmu, popierania państwa Izrael i dowartościowania rabinicznej tradycji żydowskiej. Problem w tym, że taka agenda „dialogu” podoba się pewnej części chrześcijan wybieranych i promowanych przez stronę żydowską.²⁰⁶

Właśnie z tego powodu, mimo że na dorocznych sympozjach wygłoszono ponad sto referatów, tylko niektóre miały związek ze Starym Testamentem. Waldemar Chrostowski podjął temat znaczenia Szoah dla chrześcijańskiego rozumienia Biblii,²⁰⁷ Przemysław Nowogórski przedstawił 3000 lat Jerozolimy w kontekście źródeł historycznych i archeologicznych,²⁰⁸ a Henryk Witczyk podjął temat Stare a Nowe Przymierze.²⁰⁹

Do pełnego obrazu trzeba jeszcze dodać sprawozdania z różnych wydarzeń i recenzje publikacji dotyczących Starego Testamentu. Sprawozdania z konferencji i zjazdów krajowych i międzynarodowych, podczas których poruszano zagadnienia z zakresu biblistyki Starego Testamentu,²¹⁰ zamieścili: Waldemar Chrostowski (4), Stanisław Mędała (1), Zdzisław Pawłowski (1), Bernard Wodecki (1) i Michał Wojciechowski (3). Dorobek w dziedzinie recenzji jest znacznie obszerniejszy:²¹¹ Tadeusz Brzegowy (1), Waldemar Chrostowski (32), Mirosław Kiedzik (1), Andrzej Lang (1), Jan Łach (1), Małgorzata

²⁰⁶ Szerzej zob. *Bóg, Biblia, Mesjasz. Z księdzem profesorem Waldemarem Chrostowskim rozmawiają: Grzegorz Górny i Rafał Tichy*, Warszawa 2006; *Kościół, Żydzi, Polska, Z księdzem profesorem Waldemarem Chrostowskim rozmawiają: Grzegorz Górny i Rafał Tichy*, Warszawa 2009; *Prawda, Chrystus, judaizm. Z księdzem profesorem Waldemarem Chrostowskim rozmawiają: Grzegorz Górny i Rafał Tichy*, Warszawa 2015.

²⁰⁷ W. Chrostowski, *Znaczenie Szoah dla chrześcijańskiego rozumienia Biblii*, CT 62(1992) nr 2, s. 99-115.

²⁰⁸ P. Nowogórski, *3000 lat Jerozolimy w kontekście źródeł historycznych i archeologicznych*, CT 68(1998) nr 2, s. 8-16.

²⁰⁹ H. Witczyk, *Przymierze zawarte na Synaju a Nowe Przymierze w Chrystusie*, CT 73(2003) nr 1, s. 37-72.

²¹⁰ Wykaz w: K. Rogulska, *Problematyka biblijna na łamach „Collectanea Theologica” w latach 1990-2003*, s. 79-82.

²¹¹ *Tamże*, s. 30-37.

Machnica (1), Marek Parchem (2), Zdzisław Pawłowski (3), Józef W. Rosłon (3), Julian Warzecha (7) i Michał Wojciechowski (2).

Lata 2004-2020: najnowsze nurty i kierunki badań

Utworzenie pod koniec 2003 r. Stowarzyszenia Biblistów Polskich jeszcze bardziej zintensyfikowało pracę naukową nad Biblią. Obok integracji i konsolidacji środowiska biblistów ważną rolę odegrało zapoczątkowanie wydawania własnego czasopisma, którym są „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia Biblistów Polskich”. Odtąd wszystkie materiały kolejnych sympozjów są systematycznie zamieszczane na jego łamach. Obserwując personalia autorów tekstów nadsyłanych do „Collectanea Theologica”, widać coraz wyraźniej kolejną zmianę pokoleniową.

Zagadnienia z zakresu introdukcji i pokrewnych nauk biblistyki starotestamentowej pojawiły się kilkakrotnie. W 2004 r. Piotr Briks zamieścił artykuł o Megiddo jako „perle archeologii biblijnej”,²¹² Maciej Popko o koncepcji boga uniwersalnego na starożytnym Wschodzie,²¹³ a Waldemar Chrostowski o pielgrzymowaniu Jana Pawła II w Wielkim Jubileuszu Roku 2000 na śladach staro- i nowotestamentowej historii zbawienia.²¹⁴ W 2005 r. Paweł Szuppe zajął się biblijnym obrazem szatana.²¹⁵ Po XII Zwyczajnym Zgromadzeniu Ogólnym Synodu Biskupów „Słowo Boże w życiu i misji Kościoła”, które odbyło się w 2008 r. w Watykanie, Marcin Chrostowski przedstawił główne zasady egzegezy katolickiej w świetle adhortacji apostołskiej *Verbum Domini* Benedykta XVI, akcentując zwłaszcza teologiczną jedność obu części Biblii.²¹⁶ Z kolei Walde-

²¹² P. Briks, *Megiddo, perla archeologii biblijnej*, CT 74(2004) nr 3, s. 5-17.

²¹³ M. Popko, *Ku koncepcji boga uniwersalnego na starożytnym Wschodzie*, CT 74(2004) nr 4, s. 2532.

²¹⁴ W. Chrostowski, *Jan Paweł II na śladach historii zbawienia*, CT 74(2004) nr 4, s. 33-58.

²¹⁵ P. Szuppe, *Szatan w Biblii*, CT 75(2005) nr 1, s. 47-67.

²¹⁶ M. Chrostowski, *Katolicka hermeneutyka biblijna w świetle Adhortacji apostołskiej „Verbum Domini” Ojca Świętego Benedykta XVI*, CT 81(2011) nr 2, s. 5-23.

mar Chrostowski zamieścił artykuły na temat osób niewidomych oraz chorych psychicznie w Piśmie Świętym.²¹⁷ W 2015 r. Marcin Majewski podjął temat zwierząt czystych i nieczystych w Starym Testamencie, do którego powrócił cztery lata później.²¹⁸ Waldemar Chrostowski, w artykule dedykowanym poznańskiemu asyriologowi prof. Stefanowi Zawadzkiemu, ukazał asyryjską diasporę Izraelitów jako wyzwania zarówno dla biblistyki, jak i asyriologii.²¹⁹ W 2019 r. Ewa Ronowska opisała biblijne Megiddo w świetle rezultatów badań archeologicznych.²²⁰

Wielokrotnie powracała problematyka ksiąg historycznych Starego Testamentu. W 2004 r. Dariusz Dziadosz zajął się postacią Eliasza, a widząc w nim typ obrońcy wiary w jedyne Boga i Jego prawa, nazwał Jana Pawła II „Eliaszem naszych czasów”.²²¹ W tym samym roku ukazał się też jego artykuł na temat teocentrycznie zorientowanej historiografii Izraela zawartej w dziele Deuteronomisty.²²² W następnym roku Łukasz Niesiołowski-Spanó zajął się pytaniem, kiedy napisano historię Izraela, a Michał Wojciechowski, w tym samym numerze, wskazał na Księgę Tobita/Tobiasza jako świadectwo asyryjskiej diaspory Izraelitów.²²³ W 2006 r. Dariusz Dziadosz

²¹⁷ W. Chrostowski, *Niewidomi w Piśmie Świętym*, CT 82(2012) nr 2, s. 5-22; tenże, *Chorzy psychicznie w świetle Biblii*, CT 84(2014) nr 1, s. 5-29.

²¹⁸ M. Majewski, *Zwierzęta czyste i nieczyste w Starym Testamencie. Dotychczasowe interpretacje i ich ocena*, CT 85(2015) nr 1, s. 5-50; tenże, *Zwierzęta czyste i nieczyste w Starym Testamencie. Porządek stworzenia jako kryterium podziału*, CT 89(2019) nr 2, s. 5-50.

²¹⁹ W. Chrostowski, *Asyryjska diaspora Izraelitów jako wyzwanie dla biblistyki i asyriologii*, CT 86(2016) nr 3, s. 5-26.

²²⁰ E. Ronowska, *Biblijne Megiddo, w świetle rezultatów badań archeologicznych*, CT 89(2019) nr 3, s. 5-41.

²²¹ D. Dziadosz, *Eliasz – starotestamentalny typ obrońcy wiary w jedyne Boga Jahwe i Jego prawa*, CT 74(2004) nr 1, s. 5-20

²²² Tenże, *Teocentryczna historiografia Izraela, czyli kim był deuteronomista i jego dzieło?* CT 74(2004) nr 4, s. 5-24.

²²³ Ł. Niesiołowski-Spanó, *Kiedy napisano historię Izraela*, CT 75(2005) nr 4, s. 5-16; M. Wojciechowski, *Księga Tobita jako świadectwo o diasporze izraelskiej w Asyrii*, CT 75(2005) nr 4, s. 17-33.

opublikował artykuł na temat biblijnego kontekstu tradycji o narodzinach Mojżesza, Marek Parchem dał wprowadzenie i własny przekład apokryficznego Testamentu Mojżesza, a Anna Kuśmirek wykazała specyfikę retoryki bohaterek Księgi Rut.²²⁴ Rok później Grzegorz Szamocki dokonał analizy opowiadania o obrzezaniu z Księgi Jozuego 5,2-9, natomiast Anna Kot, w tym samym numerze, zamieściła przyczynek na temat gatunku literackiego Księgi Estery.²²⁵ W 2009 r. Dariusz Dziadosz podjął sprawę interpretacji biblijnej narracji o stworzeniu świata i człowieka, podkreślając jej piękno i sens teologiczny w starannie przemyślanej strukturze dzieła kapłańskiego (P), a Anna Kot wyjaśniła wątki obecne w Księdze Estery jako drogę do odkrywania żydowskiej tożsamości w środowisku diaspory.²²⁶ W 2010 r. Iwona Zielonka przedstawiła Deborę i Jael z Księgi Sędziów jako kobiety sławione pieśnią w Starym Testamencie.²²⁷ Dwa lata później Isaac Kalimi rozważył wiarygodność historyczną, oddziaływanie i nowotestamentową paralełę opowiadania Kronikarza o Zachariasza, a Michał Wojciechowski zajął się sprawą etyki Księgi Judyty.²²⁸ Sławomir Bromberek napisał studium krytyczno-historyczne tekstu

²²⁴ D. Dziadosz, *Biblijny kontekst tradycji o narodzinach Mojżesza (Wj 1,8 – 2,10)*, CT 76(2006) nr 2, s. 51-77; M. Parchem, *Testament Mojżesza. Wprowadzenie oraz przekład z objaśnieniami*, CT 76(2006) nr 2, s. 79-103; A. Kuśmirek, „*Moja córko, czyż nie powinnam ci poszukać spokojnego miejsca, w którym byłabyś szczęśliwa?*” (Rt 3,1). *Specyfika retoryki bohaterek Księgi Rut*, CT 76(2006) nr 2, s. 105-129.

²²⁵ G. Szamocki, *Opowiadanie o obrzezaniu w Joz 5,2-9. Apel deuteronomisty i jego bezpośredni adresaci*, CT 77(2007) nr 3, s. 5-26; A. Kot, *Gatunek literacki Księgi Estery. Przyczynek do tematu*, CT 77(2007) nr 3, s. 27-42.

²²⁶ D. Dziadosz, *Kapłański poemat o Bogu Stwórcy (Rdz 1,1 – 2,4a)*, CT 79(2009) nr 3, s. 5-37; A. Kot, *Droga do odkrycia żydowskiej tożsamości w środowisku diaspory. Analiza egzegetyczna Est 4,1-17*, CT 79(2009) nr 4, s. 73-114.

²²⁷ I. Zielonka, *Kobiety sławione pieśnią w Starym Testamencie – Debora i Jael*, CT 81(2011) nr 1, s. 17-39.

²²⁸ I. Kalimi, *Zabójstwo w świątyni. Opowiadanie Kronikarza o Zachariaszu – wiarygodność historyczna, oddziaływanie i paralela w Dziejach Apostolskich*, CT 82(2012) nr 1, s. 5-19; M. Wojciechowski, *Etyka Księgi Judyty*, CT 82(2012) nr 1, s. 21-31.

ISm 1,24.²²⁹ W 2013 r. Barbara Strzałkowska zamieściła studium poświęcone kobietom w świetle rozporządzeń zawartych w Księdze Kapłańskiej.²³⁰ Trzy lata później Marta Bład podjęła temat ekonomicznych archetypów ziemi w Pięcioksięgu, a Dariusz Dziadosz dociekał źródeł o Toli i Jairze w deuteronomistycznej strukturze Księgi Sędziów.²³¹ W 2017 r. Tomasz Twardziłowski ukazał polecenie panowania nad stworzeniem z Księgi Rodzaju 1,26-28 w ekologicznej hermeneutyce Biblii.²³² W 2019 r. Krzysztof Siwek przedstawił postawę Żydów wobec niebezpieczeństwa profanacji świątyni w świetle Drugiej Księgi Machabejskiej,²³³ a Waldemar Chrostowski przedstawił lakonicznie wzmiankowany w Księdze Ezdrasza konflikt wokół odbudowy świątyni jerozolimskiej, który miał miejsce po powrocie z wygnania babilońskiego, jako istotny etap w transformacji religii biblijnego Izraela skutkującej narodzinami judaizmu.²³⁴ W 2020 r. Janusz Lemański opublikował artykuł na temat właściwego sensu i motywacji tekstu Księgi Powtórzonego Prawa 22,5, stawiając pytanie, czy chodzi w nim o zakaz transwestytyzmu.²³⁵

Starotestamentowe księgi mądrościowe kilkakrotnie były przedmiotem naukowej refleksji. Janusz Kręcidło ukazał portret mędrca

²²⁹ S. Bromberek, *Tekst ISm 1,24 w kontekście współczesnych badań. Studium krytyczno-historyczne*, CT 82(2012) nr 2, s. 23-48.

²³⁰ B. Strzałkowska, *Kobiety w świetle przepisów Księgi Kapłańskiej*, CT 83(2013) nr 2, s. 5-44.

²³¹ M. Bład, *Między ekonomią a teologią: ekonomiczne archetypy ziemi w Pięcioksięgu*, CT 86(2016) nr 3, s. 27-54; D. Dziadosz, *Źródła o Toli i Jairze w deuteronomistycznej strukturze Księgi Sędziów*, CT 86(2016) nr 3, s. 55-90.

²³² T. Twardziłowski, *Polecenie panowania nad stworzeniem (Rdz 1,26-28) w ekologicznej hermeneutyce Biblii*, CT 87(2017) nr 1, s. 5-24.

²³³ K. Siwek, „Ten, kto patrzył na twarz arcykapłana. Miał przeszyty umysł”. *Żydzi wobec niebezpieczeństwa profanacji świątyni (2Mch 3,14-22)*, CT 88(2018) nr 3, s. 39-75.

²³⁴ W. Chrostowski, *Konflikt wokół odbudowy świątyni (Ezd 4,1-5). Przyczynek do transformacji religii biblijnego Izraela i narodzin judaizmu*, CT 89(2019) nr 3, s. 43-84.

²³⁵ J. Lemański, *(Post)deuteronomistyczny zakaz transwestytyzmu (Pwt 22,5)? Pytanie o jego właściwy sens i motywację*, CT 90(2020) nr 1, s. 77-104.

przedstawiony na samym początku Księgi Przysłów.²³⁶ W 2007 r. Bogdan Ponizy zajął się przesłaniem 19. rozdziału Księgi Mądrości, a krytykę cywilizacji śmierci w tejże księdze przedstawił Stanisław Jankowski.²³⁷ Jolanta J. Pudełko zamieściła artykuł o problemach krytyczno-tekstualnych Księgi Syracydesa.²³⁸ W 2009 r. ukazało się studium Wojciecha M. Stabryły na temat teofanii w Psalmie 77 i artykuł Jacka Salija na temat papieża Grzegorza Wielkiego jako komentatora Księgi Hioba.²³⁹ W 2012 r. Jacek Bramorski przybliżył teologię muzyki w Księdze Psalmów, a Krzysztof Siwek podjął zadanie ustalenia tożsamości Koheleta na podstawie filologicznej lektury epilogu jego księgi.²⁴⁰ Dwa lata później na temat tekstu Psalmu 151 w jednym z rękopisów qumrańskich i w Septuagincie pisał rosyjski biblista Aleksander Farutin, a Bogdan Ponizy przedstawił nowe spojrzenie na historyczny kontekst Księgi Mądrości.²⁴¹ W 2016 r. Mateusz Krawczyk omówił interpretację oraz teologiczne implikacje słowa „czysty” i „czystość”, a Tadeusz Knut objaśnił Psalm 1 jako zachętę do czytania i studiowania Pisma Świętego.²⁴²

²³⁶ J. Kręcidło, *Portret mędrca w Księdze Przysłów 1,1-7*, CT 76(2006) nr 1, s. 5-25.

²³⁷ B. Ponizy, *Przesłanie Mdr 19, podsumowującego rozdziału Księgi Mądrości*, CT 77(2007) nr 1, s. 5-28; S. Jankowski, *Krytyka cywilizacji śmierci w Księdze Mądrości*, CT 77(2007) nr 1, s. 29-56.

²³⁸ J. J. Pudełko, *Czym jest utrata przyjaciela? O problemach krytyczno-tekstualnych Księgi Syracydesa*, CT 77(2007) nr 3, s. 43-62.

²³⁹ W. M. Stabryła, „Ślady Twe nie były widoczne” (*Ps 77,20c*). *Teofania w Psalmie 77*, CT 79(2009) nr 1, s. 5-19; J. Salij, *Papież Grzegorz Wielki jako komentator Księgi Hioba*, CT 79(2009) nr 4, s. 115-120.

²⁴⁰ J. Bramorski, *Teologia muzyki w Księdze Psalmów*, CT 82(2012) nr 1, s. 33-56; K. Siwek, *Poszukiwanie tożsamości Koheleta na filologicznej lekturze epilogu (Koh 12,9-14)*, CT 82(2012) nr 3, s. 5-27.

²⁴¹ A. Farutin, *Tekst Psalmu 151 w rękopisie 11Q5 z Qumran i w Septuagincie. Problem ustalenia pierwotnej redakcji*, CT 85(2015) nr 1, s. 67-94; B. Ponizy, *Nowe spojrzenie na historyczny kontekst Księgi Mądrości*, CT 85(2015) nr 2, s. 5-29.

²⁴² M. Krawczyk, *Paradoks czystości. Interpretacja oraz implikacje teologiczne słowa „czysty” oraz czystość w Mdr 7,22-28*, CT 86(2016) nr 1, s. 5-24; T. Knut, *Psalm 1 jako zachęta do czytania i studiowania Pisma Świętego*, CT 86(2016) nr 2, s. 51-68.

Publikacje na temat ksiąg prorockich otwiera artykuł, który napisał Stanisław Ormanty, poświęcony chrystologicznemu odczytaniu pierwszych dwóch rozdziałów Księgi Ozeasza.²⁴³ W 2006 r. Gabriel Witaszek podjął temat działalności proroka Amosa i form prawdziwego profetyzmu,²⁴⁴ a dwa lata później Tadeusz Brzegowy podkreślił mesjański dynamizm Księgi Izajasza 7,14.²⁴⁵ Katarzyna Kiejdo rozważała motywy hellenistyczne w wizji czterech bestii z 7. rozdziału Księgi Daniela.²⁴⁶ W 2011 r. Gabriel Witaszek rozważył miejsce prorocstwa krzyża w historii zbawienia, a Piotr Waszak zabrał głos w dyskusji na temat osoby i powołania proroka Amosa.²⁴⁷ Marek Parchem, autor obszernego komentarza do Księgi Daniela w serii „Nowy Komentarz Biblijny”, zamieścił artykuł na temat postaci Daniela w apokryficznym utworze „Żywoty proroków”.²⁴⁸ W 2014 r. Grzegorz Kubies analizował motywy muzyczne w Księdze Ezechiela oraz instrumenty muzyczne Księdze Jeremiasza, natomiast Arnold Zawadzki zajął się tematem „mesjaństwa wrażliwego społecznie” w Księdze Malachiasza i jego „deuteronomistycznej korekty”.²⁴⁹

²⁴³ S. Ormanty, *Przesłanie Księgi Ozeasza 1-2 w świetle misterium paschalnego Jezusa Chrystusa*, CT 74(2004) nr 3, s. 19-42.

²⁴⁴ G. Witaszek, *Działalność Amosa wzorem opisowym funkcji prorockiej. Formy prawdziwego profetyzmu*, CT 76(2006) nr 3, s. 5-18.

²⁴⁵ T. Brzegowy, *Czy Izajasz zapowiadał Mesjasza?* CT 78(2008) nr 3, s. 5-27.

²⁴⁶ K. Kiejdo, *Motywy hellenistyczne w wizji czterech bestii (Dn 7,2-7)*, CT 80(2010) nr 1, s. 5-22.

²⁴⁷ G. Witaszek, *Prorocstwo krzyża a historia zbawienia*, CT 81(2011) nr 2, s. 25-38; P. Waszak, *Od pracy sezonowej do Bożej służby. Głos w dyskusji na temat osoby i powołania „pasterza z Tekoa” oraz „nacinacza sykomor – Widzącego” (Am 1,1a; 7,12;14b-15)*, CT 81(2011) nr 2, s. 39-48.

²⁴⁸ M. Parchem, *Postać Daniela w apokryficznym utworze „Żywoty proroków” („Vitae prophetarum”, 4)*, CT 83(2013) nr 2, s. 45-75.

²⁴⁹ G. Kubies, *„Oto jesteś dla nich jak ten, co śpiewa o miłości, ma piękny głos i doskonały instrument” (Ez 33,32). Motywy muzyczne w Księdze Ezechiela*, CT 84(2014) nr 2, s. 5-18; tenże, *Instrumenty muzyczne w Księdze Jeremiasza*, CT 84(2014) nr 3, s. 5-17; A. Zawadzki, *Mesjaństwo wrażliwe społecznie w Ml 3,1-5 i jego deuteronomistyczna korekta – studium egzegetyczno-historyczne*, CT 84(2014) nr 2, s. 19-48.

W następnym roku Michał Wojciechowski zajął się dziejami Księgi Barucha.²⁵⁰ W 2016 r. Arnold Zawadzki opublikował obszernie studium egzegetyczno-historyczne na temat Izraela jako mesjańskiej Mądrości i jej świadectwa pośród narodów w trzeciej części Księgi Izajasza.²⁵¹ W 2019 r. Jakub Ślawik zamieścił artykuł poświęcony historii redakcji Księgi Izajasza 61,1-11 i pytaniu o tożsamość proroka zwanego Tritoizajaszem.²⁵² Kontynuując studia nad przekładem i interpretacją ksiąg Biblii Hebrajskiej w Biblii Greckiej, Barbara Strzałkowska opublikowała w 2020 r. artykuł poświęcony Księdze Abdiasza.²⁵³

W 2005 r., jako pokłosie sesji naukowej ku czci ks. prof. Stanisława Mędałi, ukazał się numer tematyczny poświęcony problematyce qumrańskiej. Większość artykułów rozważa związki Qumran z Nowym Testamentem, natomiast zagadnienia starotestamentowe pojawiają się w dwóch. W jednym Zdzisław J. Kapera przedstawił dokonania i perspektywy qumranologii polskiej, a w drugim Michał Szczepaniak omówił midrasz eschatologiczny o Melchizedeku (11QMelch=11Q13) i jego reminiscencje w Nowym Testamencie.²⁵⁴

Na łamach numerów obcojęzycznych ukazały się teksty, które napisali: w 2004 r. Jan Turkiel,²⁵⁵ w 2007 r. Michał Wojciechowski, Andrzej J. Najda, Dariusz Iwański.²⁵⁶

²⁵⁰ M. Wojciechowski, *Dzieje Księgi Barucha*, CT 85(2015) nr 1, s. 51-66.

²⁵¹ A. Zawadzki, *Izrael jako mesjańska Mądrość i jej świadectwo pośród narodów w Iz 55,3-5. Studium egzegetyczno-historyczne*, CT 86(2016) nr 2, s. 5-50.

²⁵² J. Ślawik, *Egzegeza Księgi Izajasza 61,1-11: historia redakcji i pytanie o tożsamość proroka zwanego Tritoizajaszem*, CT 89(2019) nr 2, s. 51-107.

²⁵³ B. Strzałkowska, *Księga Abdiasza w Septuagincie*, CT 90(2020) nr 1, s. 19-76.

²⁵⁴ Z. J. Kapera, *Qumranologia polska: dokonania i perspektywy*, CT 75(2005) nr 3, s. 21-54; M. Szczepaniak, *Midrasz eschatologiczny o Melchizedeku (11QMelch=11Q13) i jego reminiscencje w Nowym Testamencie*, CT 75(2005) nr 3, s. 125-138.

²⁵⁵ J. Turkiel, *Sirach's Criticism of Ruler (Sir 9,17 – 10,26): autos, ho, hoi, su – As Guides through the Text*, CT 74(2004) fasc. spec., s. 5-14

²⁵⁶ M. Wojciechowski, *Assyrian Diaspora as Background of the Book of Tobit*, CT 77(2007) fasc. spec., s. 5-20; A. J. Najda, „Geh!” *Zur Sendung durch Gott dei*

W 2007 r. Waldemar Chrostowski zapoczątkował na Wydziale Teologicznym UKSW cykl dorocznych konferencji naukowych „Interpretacja Pisma Świętego”. Ich tematyka została skoordynowana z tematami wykładów z zakresu egzegezy Starego Testamentu. Materiały konferencji są zamieszczane w każdym 4. numerze kwartalnika „Colectanea Theologica”. Każdego roku przedmiotem wszechstronnej refleksji jest wybrana księga Starego Testamentu, rozpatrywana w aspekcie genezy i treści, miejsca w kanonie biblijnym, relacji do Nowego Testamentu, a także jej starożytnej interpretacji, która znalazła wyraz w Septuagincie, piśmiennictwie qumrańskim, targumach i literaturze patrystycznej. Dotychczasowy dorobek jest prawdziwie imponujący. Przedmiotem dorocznych konferencji i referatów opublikowanych w „Collectanea Theologica” były:²⁵⁷

W 2007 r. – Księga Ezechiela.²⁵⁸

W 2008 r. – Pieśń nad pieśniami.²⁵⁹

den alttestamentlichen Propheten, CT 77(2007) fasc. spec., s. 21-50; D. Iwański, *Speaking about Biblical Wisdom*, CT 77(2007) fasc. spec., s. 51-60.

²⁵⁷ Wykaz referatów w alfabetycznej kolejności ich autorów zob. W. Chrostowski, *Wykaz referatów wygłoszonych na dwunastu konferencjach naukowych „Interpretacja Pisma Świętego w Kościele” (2007-2018)*, CT 88(2018) nr 4, s. 203-209.

²⁵⁸ R. Rumianek, *Orędzie Księgi Ezechiela*, CT 77(2007) nr 4, s. 9-20; W. Chrostowski, *Wizja ożywienia wyschniętych gości (Ez 37,1-14) jako świadectwo asyryjskiej diaspory Izraelitów*, CT 77(2007) nr 4, s. 21-48; D. Kotecki, *Księga Ezechiela w Ewangelii według św. Jana na przykładzie obrazu Dobrego Pasterza (J 10) oraz „strumieni wody życia” (J 7,37-39)*, CT 77(2007) nr 4, s. 49-77; W. Linke, *Księga Ezechiela w Apokalipsie według św. Jana*, CT 77(2007) nr 4, s. 79-101; M. Parchem, *Księga Ezechiela w Qumran*, CT 77(2007) nr 4, s. 103-138; A. Kuśmirek, *Targum do Księgi Ezechiela*, CT 77(2007) nr 4, s. 139-155; K. Bardski, *Wybrane motywy literackie Księgi Ezechiela w biblijnej symbolice wczesnego chrześcijaństwa*, CT 77(2007) nr 4, s. 157-163.

²⁵⁹ W. Chrostowski, *Pieśń nad pieśniami we współczesnym polskim piśmiennictwie biblijnym*, CT 78(2008) nr 4, s. 7-21; P. Briks, *Zakochani bogowie Asyrii – poemat o Nabu i Tazmetu*, s. 23-38; J. Kręcidło, *„Miłość – płomień Jahwe” (Pnp 8,5-7). Potęga miłości jako klucz interpretacyjny do Pieśni nad pieśniami*, CT 78(2008) nr 4, s. 39-62; D. Iwański, *W poszukiwaniu „straconego” oblubieńca*, CT 78(2008) nr 4, s. 63-70; W. Linke, *Pieśń nad pieśniami w Apokalipsie? Aluzja literacka lub zbieżność wyrazowa w badaniach intertekstualnych*, CT 78(2008) nr 4, s. 71-103;

W 2009 r. – Księga Tobiasza.²⁶⁰

W 2010 r. – Księga Kapłańska.²⁶¹

W 2011 r. – Księga Nahuma.²⁶²

W 2012 r. – Księga Aggeusza.²⁶³

K. Bardski, *Duchowa interpretacja Pieśni nad pieśniami w tradycji żydowskiej i chrześcijańskiej*, CT 78(2008) nr 4, s. 105-111; A. Kuśmirek, *Pieśń nad pieśniami w interpretacji feministycznej*, CT 78(2008) nr 4, s. 113-122.

²⁶⁰ W. Chrostowski, *Księga Tobiasza w kanonie Starego Testamentu*, CT 79(2009) nr 4, s. 9-30; W. Linke, *Małżeństwo Tobiasza i Sary w Księdze Tobiasza. Przyczynek do historii instytucji małżeństwa*, CT 79(2009) nr 4, s. 31-46; K. Bardski, *Księga Tobiasza w interpretacji chrześcijańskiej*, CT 79(2009) nr 4, s. 47-58; D. Iwański, *Motyw „Angelus Interpres” w Księdze Tobiasza*, CT 79(2009) nr 4, s. 59-71.

²⁶¹ A. Tronina, *Księga Kapłańska – geneza i treść*, CT 80(2010) nr 4, s. 7-32; W. Chrostowski, *Księga Kapłańska a judaizm rabiniczny*, CT 80(2010) nr 4, s. 33-66; B. Strzałkowska, *Księga Kapłańska w Septuagincie* CT 80(2010) nr 4, s. 67-84; M. Parchem, *Księga Kapłańska w Qumran*, CT 80(2010) nr 4, s. 85-114; A. Kuśmirek, *Księga Kapłańska w literaturze targumicznej*, CT 80(2010) nr 4, s. 115-133; D. Kotecki, *Księga Kapłańska w Nowym Testamencie*, CT 80(2010) nr 4, s. 135-154.

²⁶² W. Chrostowski, *Księga Nahuma w kontekście asyryjskiej diaspory Izraelitów*, CT 81(2011) nr 4, s. 7-28; B. Strzałkowska, *Księga Nahuma i Księga Jonaśa – debata wewnątrz zbioru Dwunastu Proroków?* CT 81(2011) nr 4, s. 29-46; M. Szmajdziński, *„Pan jest Bogiem zazdrosnym i mściwym...” (Na 1,2). Obraz Boga w Księdze Nahuma*, CT 81(2011) nr 4, s. 47-62; M. Parchem, *„Peszer do Księgi Nahuma” (4Q169) z Qumran – aluzje do wydarzeń historycznych z I w. przed Chr.*, CT 81(2011) nr 4, s. 63-100; A. Kuśmirek, *Księga Nahuma w tradycji targumicznej*, CT 81(2011) nr 4, s. 101-120; D. Kotecki, *Księga Nahuma w Nowym Testamencie*, CT 81(2011) nr 4, s. 121-135.

²⁶³ T. Tułodziecki, *Tło historyczne epoki proroka Aggeusza: polityka – administracja – demografia*, CT 82(2012) nr 4, s. 11-30; W. Chrostowski, *Dlaczego w 520 r. przed Chr. nie odbudowano jeszcze domu Bożego w Jerozolimie?* CT 82(2012) nr 4, s. 31-52; M. Parchem, *Znaczenie i funkcje świątyni w Księdze Aggeusza*, CT 82(2012) nr 4, s. 53-74; B. Strzałkowska, *Księga Aggeusza w Septuagincie*, CT 82(2012) nr 4, s. 75-98; K. Wojciechowska, *Nowa świątynia u progu nowej ery. Sposoby obecności Księgi Aggeusza w Nowym Testamencie*, CT 82(2012) nr 4, s. 99-112; A. Kuśmirek, *Aramejska wersja Księgi Aggeusza*, CT 82(2012) nr 4, s. 113-128; M. C. Paczkowski, *„Chwała przyszłej świątyni” (Hieronim ze Strydonu, „In Aggaeum” II,1-10)*, CT 82(2012) nr 4, s. 129-150.

W 2013 r – Księga Rodzaju 1–11.²⁶⁴

W 2014 r. – Księga Jozuego.²⁶⁵

W 2015 r. – Księga Amosa.²⁶⁶

²⁶⁴ J. Lemański, *Genealogie Rdz 1–11*, CT 83(2013) nr 4, s. 22; M. Parchem, *Interpretacja Rdz 1–11 w literaturze Drugiej Świątyni na przykładzie „Księgi Jubileuszów” i „Księgi starożytności biblijnych” Pseudo-Filona*, CT 83(2013) nr 4, s. 23-45; B. Adamczewski, *Koniec teorii źródeł? Genealogie Rdz 4,17 – 5,32 i ich opracowanie w Nowym Testamencie*, CT 83(2013) nr 4, s. 47-74; A. Kuśmirek, *Księga Rodzaju 1–11 w palestyńskich targumach*, CT 83(2013) nr 4, s. 75-104; W. Chrostowski, *„Historia początków” (Rdz 1–11) w interpretacji żydowskiej*, CT 83(2013) nr 4, s. 105-127; M. C. Paczkowski, *Interpretacja angelologiczna Rdz 6,1-4 w patrystyce przedniejskiej*, CT 83(2013) nr 4, s. 129-155; M. Mejzner, *Patrystyczna egzegeza „odzienia ze skór” (Rdz 3,21)*, CT 83(2013) nr 4, s. 157-173.

²⁶⁵ W. Chrostowski, *Miejsce Księgi Jozuego w kanonie biblijnym*, CT 84(2014) nr 4, s. 7-26; G. Szamocki, *Obraz Boga w Księdze Jozuego*, s. 27-48; K. P. Kowalik, *Geograficzno-teologiczne aspekty opisu Ziemi Obiecanej w Księdze Jozuego*, CT 84(2014) nr 4, s. 49-81; B. Strzałkowska, *Księga Jozuego w Septuagincie*, CT 84(2014) nr 4, s. 83-104; B. Adamczewski, *Uniwersalistyczna perspektywa Księgi Jozuego w Starym i Nowym Testamencie*, CT 84(2014) nr 4, s. 105-129; M. Parchem, *Jozue w Qumran – zwoje biblijne (4Q47-48; XJozue), tekst parabiblijny (4Q123), wzmianki o osobie Jozuego (CD 5,4; 1Q22,1,11; 4Q 175 21) oraz apokryficzny cykl Jozuego, tj. „Apokryf Jozuego” (4Q378-379; 4Q522; 5Q9, Mas11)*, CT 84(2014) nr 4, s. 131-173; A. Kuśmirek, *Księga Jozuego w tradycji targumicznej*, CT 84(2014) nr 4, s. 175-196; K. Bardski, *Chrystologiczna interpretacja Księgi Jozuego u Orygenesza*, CT 84(2014) nr 4, s. 197-202.

²⁶⁶ W. Chrostowski, *Tło historyczne i społeczne nauczania proroka Amosa*, CT 85(2015) nr 4, s. 7-34; J. Sławik, *Krytyka kultu w księdze „proroka sprawiedliwości społecznej” (Amosa)*, CT 85(2015) nr 4, s. 35-70; T. Tułodziecki, *Prorok Amos – herold Bożej kary i dnia Jahwe (Am 4,4-13)*, CT 85(2015) nr 4, s. 71-86; W. Wegrzyniak, *Między pozorem a prawdą – ekonomia w Księdze Amosa*, CT 85(2015) nr 4, s. 87-104; M. Szmajdziński, *„Syn i jego ojciec chodzą do tej samej dziewczyny...” Próby nowej interpretacji Am 2,7b*, CT 85(2015) nr 4, s. 105-123; B. Adamczewski, *Księga Amosa i listy Pawłowe w Dziejach Apostolskich*, CT 85(2015) nr 4, s. 125-144; M. Parchem, *Księga Amosa w Qumran*, CT 85(2015) nr 4, s. 145-176; A. Kuśmirek, *Aramejska wersja Księgi Amosa w Targumie Jonatana*, CT 85(2015) nr 4, s. 177-195; K. Bardski, *Księga Amosa w interpretacji patrystycznej*, CT 85(2015) nr 4, s. 197-212.

W 2016 r. – Księga Ozeasza.²⁶⁷

W 2017 r. – Księga Sofoniasza.²⁶⁸

W 2018 r. – Księga Rodzaju 12–50.²⁶⁹

²⁶⁷ W. Chrostowski, *Chronologia działalności proroka Ozeasza*, CT 86(2016) nr 4, s. 7-32; M. Bednarski, *Motywy Pięcioksięgu w Księdze Ozeasza*, CT 86(2016) nr 4, s. 33-61; W. Pikor, „*Nawróćcie się do Pana*” (Oz 14,3). *Nawrócenie jako istota relacji Boga z człowiekiem*, CT 86(2016) nr 4, s. 63-76; B. Strzałkowska, *Księga Ozeasza w Septuagincie*, CT 86(2016) nr 4, s. 77-102; A. Kubiś, „*Miłości pragnę, nie krwawej ofiary*”. *Relektura Oz 6,6 w Ewangelii według św. Mateusza*, CT 86(2016) nr 4, s. 103-124; B. Adamczewski, *Intertekstualna funkcja cytatu z Księgi Ozeasza w Mateuszowej Ewangelii Dzieciństwa*, CT 86(2016) nr 4, s. 125-138; P. Parchem, *Księga Ozeasza w Qumran: rękopisy biblijne (4Q78-79; 4Q82)*, cytaty w zwojach niebiblijnych (CD, 4Q163, 4Q177; 4Q434) i „*Peszer do Księgi Ozeasza*” (4Q166-167), CT 86(2016) nr 4, s. 173-192; A. Kuśmirek, *Aramejska wersja Księgi Ozeasza*, CT 86(2016) nr 4, s. 173-192; K. Bardski, *Chrystologiczna interpretacja Księgi Ozeasza w starożytności i w średniowieczu*, CT 86(2016) nr 4, s. 193-204; J. Stefański, *Średniowieczna egzegeza karańska na przykładzie wybranych zagadnień z komentarza Jefeta ben Eliego do Księgi Ozeasza*, CT 86(2016) nr 4, s. 205-222.

²⁶⁸ W. Chrostowski, *Kontekst historyczny, społeczny i religijny nauczania proroka Sofoniasza*, CT 87(2017) nr 4, s. 7-35; S. Stasiak, *Obce narody w Księdze Sofoniasza (So 2,4-15)*, CT 87(2017) nr 4, s. 37-74; A. Zawadzki, *Motyw Dnia Pańskiego w Księdze Sofoniasza na tle mesjańskiej radości w So 3,14-17*, CT 87(2017) nr 4, s. 75-90; W. Wegrzyniak, *Problemy tekstualne, egzegetyczne i translatorskie So 3,18*, CT 87(2017) nr 4, s. 91-105; D. Kotecki, *Aluzje z Księgi Sofoniasza w Nowym Testamencie?* CT 87(2017) nr 4, s. 107-124; M. Parchem, *Księga Sofoniasza w Qumran*, CT 87(2017) nr 4, s. 125-150; A. Kuśmirek, *Wersja aramejska Księgi Sofoniasza*, CT 87(2017) nr 4, s. 151-172; K. Bardski, *Troska Chrystusa o grzeszny Kościół w „Komentarzu do Księgi Sofoniasza” św. Hieronima*, CT 87(2017) nr 4, s. 173-190.

²⁶⁹ W. Chrostowski, *Patriarchowie Izraela – postacie historyczne, legendarne czy eponimy?* CT 88(2018) nr 4, s. 7-33; J. Lemański, *Abraham versus Jakub*, CT 88(2018) nr 4, s. 35-51; A. M. Wajda, *Metafory zwierzęce w Błogosławieństwie Jakuba (Rdz 49,1-28)*, CT 88(2018) nr 4, s. 53-73; A. Piwowar, *Abraham w Pochwale Ojców (Sy 44,19-21)*, CT 88(2018) nr 4, s. 75-123; A. Malina, *Dlaczego List do Hebrajczyków przypomina o pragnieniach patriarchów?* CT 88(2018) nr 4, s. 125-138; M. Parchem, *Księga Rodzaju 12–50 w Qumran: interpretacja opowiadań o patriarchach w wybranych tekstach z Pustyni Judzkiej*, CT 88(2018) nr 4, s. 139-162; A. Kuśmirek, *Błogosławieństwo Jakuba (Rdz 49,10-22) w interpretacji targumicznej*, CT 88(2018) nr 4, s. 163-190; K. Barski, *Motyw drabiny Jakubowej*

W 2019 r. – Pierwsza i Druga Księga Kronik.²⁷⁰

Nadal była kontynuowana tradycja dorocznych sympozjów teologicznych „Kościoł a Żydzi i judaizm”. Wśród materiałów z XIV Sympozjum, które w listopadzie 2003 r. odbyło się na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, znalazły się artykuły dotyczące problematyki starotestamentalnej. Waldemar Chrostowski przedstawił historyczną panoramę roszczeń do własności Ziemi Świętej, Stanisław Jankowski podjął temat obietnicy ziemi w Starym Testamencie, Wojciech Pikor omówił spór o tytuł własności do Ziemi Izraela podczas wygnania babilońskiego, a Zdzisław Żywica zajął się „Bożym obrazem” kobiety w „androcentrycznej historii Izraela”.²⁷¹ Rok później, w ramach XV Sympozjum, także na toruńskim UMK, Dariusz Kotecki rozwinął refleksję biblijno-teologiczną nad wiernością Boga w Starym Testamencie.²⁷² Problematyka starotestamentowa

(Rdz 28,10-22) w starożytnej symbolice zachodniego chrześcijaństwa, CT 88(2018) nr 4, s. 191-201.

²⁷⁰ W. Chrostowski, *Kronikarskie dzieło historyczne jako projekt nowej przyszłości Izraela*, CT 89(2019) nr 4, s. 7-46; D. Dziadosz, *Między historią, ideologią i teologią. Pro-Dawidowa lektura tradycji o Saulu w Pierwszej Księdze Kronik*, CT 89(2019) nr 4, s. 47-94; M. I. Baraniak, *Historiografia biblijna w perspektywie hebrajskiej onomastyki. Przypadek imion potomków Saula w Księgach Kronik (1Krn 8,33-34; 9,39-40)*, CT 89(2019) nr 4, s. 95-115; T. Tułodziecki, *Genealogia pokolenia Judy w 1Krn 2,3 – 4,23 i jej wpływ na teologiczne przesłanie 1-2Krn*, CT 89(2019) nr 4, s. 117-138; K. Kinowski, *Reinterpretacja historii w Księgach Kronik, Przypadek króla Manassesza*, CT 89(2019) nr 4, s. 139-168; J. Nawrot, *Wpływ teologii Księg Kronik na Pierwszą Księgę Machabejską na przykładzie 2Krn 25,1-28 i 1Mch II*, CT 89(2019) nr 4, s. 169-198; M. Parchem, *Księgi Kronik (1-2Krn) w Qumran*, CT 89(2019) nr 4, s. 199-220; A. Kuśmirek, *Zjawisko targumizmu w aramejskiej wersji Pierwszej i Drugiej Księgi Kronik*, CT 89(2019) nr 4, s. 221-248.

²⁷¹ W. Chrostowski, *Czyja Ziemia Święta – panorama historyczna*, CT 74(2004) nr 2, s. 9-45; S. Jankowski, *Obietnica ziemi w Starym Testamencie*, CT 74(2004) nr 2, s. 47-62; W. Pikor, *Spór o tytuł własności do ziemi Izraela podczas wygnania babilońskiego w świetle Księgi Ezechiela*, CT 74(2004) nr 2, s. 97-120; Z. Żywica, *Biblijny fenomen „Bożego obrazu” kobiety w androcentrycznej historii Izraela*, CT 74(2004) nr 2, s. 141-139.

²⁷² D. Kotecki, *„On jest Bogiem wiernym, a nie zwodniczym” (Pwt 32,4). Refleksja biblijno-teologiczna nad wiernością Boga w Starym Testamencie*, CT 75(2005) nr 2, s. 13-38.

powróciła podczas XVIII Sympozjum, które odbyło się w 2008 r. – niestety, jako ostatnie w tym cyklu. Jego wiodący temat stanowiła rzeczywistość, symbolika i teologia świątyni jerozolimskiej.²⁷³

W 2013 r. zapoczątkowano, pod redakcją Barbary Strzałkowskiej, wydawanie *Biuletynu biblijnego*, który – obok biuletynów dokumentujących rozwój innych dziedzin teologii i nauk pokrewnych – systematycznie przybliży wybrane zagadnienia i kierunki rozwoju biblistyki staro- i nowotestamentowej.²⁷⁴

Co się tyczy sprawozdań z wydarzeń naukowych, które pozostają w związku z badaniami nad Starym Testamentem, zamieścili je: Andrzej Banaszek (2), Waldemar Chrostowski (1), Anna Kot (1), Barbara Strzałkowska (2) i Michał Wojciechowski (1),

Dział recenzji publikacji na temat Starego Testamentu obejmuje teksty, które napisali: Bartosz Adamczewski (1), Andrzej Banaszek (1), Krzysztof Bardski (2), Roman Bartnicki (3), Piotr Briks (1), Tadeusz Brzegowy (2), Marcin Chrostowski (3), Waldemar Chrostowski (55), Marek Karczewski (1), Krzysztof Kietliński (1), Anna Kot (1), Piotr Kot (1), Krzysztof P. Kowalik (1), Janusz Kręcidło (4), Anna Kuśmirek (2), Marcin Kowalski (1), Andrzej J. Najda (1), Marek Parchem (11), Anna Rambiert-Kwaśniewska (1), Barbara Strzałkowska (6), Grzegorz Szamocki (1), Mariusz Szmajdziński (1), Julian Wazzecha (2), Jerzy Woźniak (1) i Zdzisław Żywica (1).

²⁷³ D. Dziadosz, *Modlitwa konsekracyjna Salomona (1Krl 8,22-53) teologiczną wykładnią znaczenia i roli świątyni w Izraelu*, CT 79(2009) nr 2, s. 9-32; A. Kuśmirek, *Świątynia jerozolimska w targumach*, CT 79(2009) nr 2, s. 65-76; D. Iwański, *Mieszkanie Boga w niebie według Księgi Czuwających (1Henoch 14,8-23)*, CT 79(2009) nr 2, s. 101-112; W. Chrostowski, *Trzecia Świątynia – utopia czy czas na odbudowę?* CT 79(2009) nr 2, s. 113-132; M. Mikołajczyk, *Zarys bibliografii publikacji polskich na temat świątyni jerozolimskiej (1945-2005)*, CT 79(2009) nr 2, s. 133-164.

²⁷⁴ *Biuletyn biblijny*, (1) CT 83(2013) nr 4, s. 175-192; (2) CT 84(2014) nr 3, s. 109-151; (3) CT 84(2014) nr 4, s. 203-231; (4) CT 86(2016) nr 2, s. 141-176; (5) CT 87(2017) nr 1, s. 115-172; (6) CT 88(2018) nr 1, s. 173-192; (7) CT 88(2018) nr 2, s. 113-158; (8) CT 88(2018) nr 4, s. 203-210; (9) CT 89(2019) nr 3, s. 161-192; (10) CT 89(2019) nr 4, s. 249-310.

* * *

Retrospektywne wyszczególnienie publikacji dotyczących bibliistyki Starego Testamentu, zamieszczanych w ciągu stu lat na łamach „Collectanea Theologica”, stanowi podstawę do wielokierunkowej i wielopłaszczyznowej refleksji nad historią i dorobkiem bibliistyki polskiej. Potrzebne są gruntowne opracowania, które ukażą wkład poszczególnych biblistów na tle rozwoju teologii i dyscyplin pokrewnych w Polsce i za granicą. Wzgląd na chronologię publikacji pozwala rozpoznać najważniejsze elementy zmian pokoleniowych, stopniowe dojrzewanie naukowe osób zajmujących się pierwszą częścią Biblii chrześcijańskiej oraz ewolucję zainteresowań badawczych i naukowych. Wprawdzie od czasu do czasu powtarzane są opinie, że bibliistyka polska jest odtwórcza, ale – w moim przekonaniu – są one w dużej mierze niesprawiedliwe. Dlatego potrzebne jest uchwycenie i pokazanie tego, co w rodzimym dorobku jest nowatorskie i twórcze, aczkolwiek, przede wszystkim ponieważ *slavica non leguntur*, z wielkim trudem przedziera się do obiegu bibliistyki europejskiej i światowej. Tego rodzaju retrospekcje mają jeszcze jeden bardzo ważny cel: pomagają chronić od zapomnienia i niedowartościowania osiągnięcia uczonych, którzy żyli i pracowali przed nami, oraz przypomnieć, że budujemy gmach bibliistyki polskiej na solidnych fundamentach, które w znacznie trudniejszych okolicznościach i warunkach położyli i umacniali inni.

ks. Waldemar CHROSTOWSKI

Słowa kluczowe: Collectanea Theologica; Stary Testament; bibliistyka; hermeneutyka; egzegeza; teologia

Keywords: Collectanea Theologica; Old Testament; biblical scholarship; hermeneutics; exegesis; theology

**The Research on the Old Testament
in “Collectanea Theologica” 1920-2020**
Summary

The articles devoted to the Old Testament scholarship and published in the oldest and most important Polish theological journal “Collectanea Theologica” are ordered according to three main periods, namely: Years 1920-1939; Years 1949-1989 and Years 1990-2020. In the framework of these periods they are presented in seven phases: 1. Years 1920-1930; 2. Years 1931-1939; 3. Years 1949-1965; 4. Years 1966-1978; 5. Years 1979-1989; 6. Years 1990-2003 and 7. Years 2004-2020. All titles of publications and their authors are mentioned, giving an idea of the history, results and scientific level of Polish biblical scholarship on the first part of the Christian Bible. It may be observed that huge progress, both in quantity and quality, was done in the last half century.